

Treball i desocupació al segle XXI

Lorena Godoy
Elsa Santamaría
Antonio Stecher

Amb la col·laboració de
Leyla Troncoso

PID_00204851

Índex

Introducció	5
Objectius	8
1. L'atur o desocupació i el seu mesurament	9
1.1. Indicadors socials establerts	10
1.1.1. Indicadors bàsics per al mesurament social de la desocupació	12
1.1.2. Tendències i evolució dels indicadors de l'atur	17
1.2. Tipus d'atur segons els indicadors quantitativs	22
1.3. Limitacions dels indicadors quantitativs	24
1.3.1. Aspectes complementaris i al marge dels indicadors econòmics	25
1.3.2. La desocupació i les estadístiques com a construcció social	25
1.4. L'atur com a problema: la relació que té amb la pobresa, la precarietat i l'exclusió social	26
2. L'impacte psicosocial de l'atur: consideracions generals	29
2.1. L'evolució històrica dels estudis sobre els efectes psicosocials de l'atur	35
2.1.1. Primera etapa: la crisi dels anys trenta	35
2.1.2. Segona etapa: des de les crisis del capitalisme fordista dels anys setanta fins avui	36
2.2. Models teòrics per a l'estudi de l'impacte psicosocial de l'atur ...	37
2.2.1. Teories sobre les etapes o fases en la resposta psicològica a l'atur	37
2.2.2. Teoria de la privació	39
2.2.3. La teoria de l'agència	40
2.2.4. El model vitamínic sobre l'impacte de l'ocupació i la desocupació en la salut mental	40
2.3. Una aproximació als estudis actuals sobre les conseqüències psicosocials de l'atur	42
2.3.1. Efectes de l'atur en la salut física i mental	42
2.3.2. Atur i benestar	45
2.3.3. Efectes de l'atur en la vida familiar	45
2.3.4. Gènere, edat i atur	46
Resum	48
Glossari	51

Bibliografia..... 52

Introducció

L'atur és, sens dubte, un dels problemes econòmics i socials més grans a què s'enfronten les societats capitalistes modernes. Les causes i les conseqüències de la falta de feina han centrat les anàlisis socioeconòmiques i els debats públics al llarg del temps. Tanmateix, és bàsicament en els moments de recessió i de crisi econòmica quan més escasseja l'ocupació i quan es tendeixen a concentrar més esforços en la lluita contra l'atur.

A l'hora d'estudiar l'atur cal partir del fet que es tracta d'un fenomen complex, que requereix ser tractat des de diferents punts de vista, els quals es tradueixen en diversos enfocaments i perspectives del fenomen que veurem al llarg d'aquest mòdul. D'una banda, és important l'anàlisi dels factors econòmics, estructurals i conjunturals que el provoquen, a més de la discussió sobre les polítiques, econòmiques i socials, més adequades per a afrontar-lo, però també és clau el reconeixement de les experiències personals i col·lectives de l'atur.

Les situacions d'atur, conegudes també com a *situacions de desocupació*, no responen a una situació en què no hi ha treball sinó a una situació en què no es té feina. A partir d'aquesta precisió es posa l'accent en el fet que una situació d'atur comporta una falta d'ocupació, és a dir, d'una feina en l'economia formal, però no una situació d'inactivitat, com col·loquialment s'entén quan ens referim a l'atur.

Aquestes qüestions, que són molt més que simples aclariments terminològics, configuren el fenomen de l'atur en les nostres societats occidentals capitalistes i, com veurem al llarg d'aquest mòdul, són un factor clau per a fer-ne un estudi en profunditat.

El procés d'industrialització que es va produir en les societats occidentals des del final del segle XVIII va introduir un tipus d'organització productiva i de consum que va substituir maneres tradicionals de cobrir les necessitats personals i familiars i que va tenir dos efectes principals: va transformar el treball en ocupació i va col·locar el comerç al centre social, i així va sorgir la figura moderna del treballador consumidor. Aquest procés és clau a l'hora de comprendre el tractament que les societats confereixen al fenomen de l'atur i a les persones desocupades. I és que de la manera com s'interpreta l'atur depenen també les estratègies d'intervenció i les polítiques de protecció social engegades per a pal·liar-ne els efectes (Monereo, 2003; Blasco, 2011).

L'atur és per a l'ampli camp de les ciències socials un objecte de recerca que es pot qualificar de clàssic. Hi ha proves empíriques interdisciplinàries que, a partir de metodologies i tècniques diverses, han posat damunt la taula els

Terminologia

Convé assenyalar que al llarg del mòdul farem servir indistintament les nocions d'*atur* i *desocupació*.

múltiples efectes de la falta o de la pèrdua d'ocupació (Alvaro, 1992; Alvaro i Garrido, 2006; Blanch, 2003; Warr, 1987; Peiró i Prieto, 1996; McKee-Ryan *et al.*, 2005, Santos i Serrano, 2006; Wanberg, 2012).

En general, aquesta bibliografia sobre els efectes de l'atur destaca que aquesta situació laboral, la de falta d'ocupació, no funciona com un factor aïllat, sinó que interacciona i es reforça recíprocament amb altres factors, relacionats amb el poder adquisitiu, el consum, l'habitatge, la salut, les xarxes socials, etc.; i, afortunadament, no porta, ni sempre ni de la mateixa manera, a unes conseqüències semblants a tots els subjectes d'una manera inevitable.

Però imaginem la situació d'una persona que després de treballar durant dotze anys en una empresa és acomiadada, i que, malgrat els esforços i la cerca que ha fet, no troba cap altra feina, que necessita, com la majoria de persones en les nostres societats modernes, per a obtenir un salari que li permeti mantenir-se a si mateix i la seva família. A més de l'evident deterioració econòmica que aquesta situació d'atur comporta, pensem ara en les preguntes següents:

- Quin impacte té aquesta situació de desocupació en el benestar i en la salut mental de la persona?
- Quin efecte té en la seva vida familiar i en les relacions amb altres individus?
- Com repercutiria aquesta situació en la vida social, si no solament es tractés d'un sol individu imaginari desocupat, sinó de centenars o milers de persones que s'han quedat sense feina a conseqüència d'una crisi econòmica nacional o global?
- L'impacte psicosocial de l'atur seria diferent si la persona fes molts o pocs anys que treballa a l'empresa, si és la seva primera experiència de desocupació o si ha tingut ja situacions prèvies d'atur, si la situació de desocupació dura poc o molt temps?

Així mateix, quan parlem d'atur cal tenir en compte els aspectes que dificulten la inserció laboral de certs col·lectius i el manteniment de l'ocupació per a uns altres. I caldria preguntar-se:

- Hi hauria diferències en l'impacte psicològic de l'atur si la persona és home o dona, o jove o gran; si té pocs o molts anys d'educació; si és un immigrant o un nadiu en la societat; si té o no xarxes de suport social; si és el principal suport econòmic del seu grup familiar o si, per contra, és només un ingrés complementari?

I és pertinent també conèixer les estratègies de prevenció i intermediació que s'emprenen per a atenuar les conseqüències negatives que impliquen les situacions d'atur; perquè pensem:

- Com influirà en l'experiència de l'atur la presència o l'absència de polítiques de protecció social (assegurança d'atur, programes d'inserció o reinserció laboral, etc.) a les persones desocupades?

El present mòdul posa el focus d'interès sobre aquest conjunt d'interrogants i tracta d'obtenir algunes respostes. Per a això s'estructura en dos grans apartats, que es fixen en aspectes de l'atur diferents i que en principi poden semblar allunyats, però que són complementaris.

En un primer apartat ens hem centrat en el treball de mesurament de l'atur. Per conèixer aquest treball, partim de les principals fonts estadístiques que produeixen i ens proporcionen dades sobre desocupació i de bibliografia especialitzada en la matèria que ens permetrà conèixer les definicions més comunament acceptades i consensuades de l'atur. I això, amb l'objectiu no solament de conèixer els secrets de la producció estadística de les dades sinó també de ser conscients de les limitacions d'aquestes i de la necessitat de ser prudents a l'hora de tractar-les. Així mateix, s'indaga, en termes generals i introductoris, en la relació de l'atur amb la pobresa, la precarietat i l'exclusió social en les societats contemporànies.

En un segon apartat ens hem centrat en l'impacte psicosocial de l'atur. Es presenten els principals dissenys metodològics, troballes empíriques i aproximacions teòriques desenvolupades al llarg de les últimes dècades en l'esforç d'aconseguir una comprensió científica de les conseqüències psicològiques i psicosocials de l'atur. També s'ofereix la revisió d'alguns estudis recents sobre les implicacions psicosocials de la desocupació, a fi d'explicar les preocupacions i les agendes d'investigació actuals que hi ha al voltant d'aquesta problemàtica.

Els coneixements sobre el mesurament i sobre l'impacte psicosocial de l'atur, que han estat desenvolupats al llarg de diverses dècades per les ciències socials i per la sociologia i la psicologia social i del treball en concret, constitueixen, esperem, una aportació a la capacitat de comprensió i d'intervenció de les nostres societats sobre aquesta problemàtica.

Objectius

1. Contextualitzar i comprendre l'atur com un fenomen complex de naturalesa econòmica, política, social i psicològica.
2. Conèixer els principals indicadors de l'atur en els àmbits nacional i internacional.
3. Detectar l'abast i les limitacions en els mesuraments de l'atur i en la interpretació de les dades d'atur.
4. Comprendre la relació de l'atur amb la pobresa, la precarietat i l'exclusió social.
5. Conèixer l'evolució històrica de la recerca psicosocial sobre els impactes i les conseqüències de l'atur, que s'inicia als anys trenta del segle XX i es perllonga fins avui.
6. Distingir els diferents models o aproximacions teòriques sobre l'impacte psicosocial de l'atur.
7. Reconèixer les troballes empíriques recents relatives a l'estudi dels impactes psicosocials de l'atur.

1. L'atur o desocupació i el seu mesurament

El mesurament de l'atur és una tasca estadística amb bastantes complexitats, de mètode i de tècnica, però també de definició. Com anirem descrivint al llarg d'aquest apartat, és important que els organismes que s'encarreguen de mesurar l'atur parteixin d'una definició operativa del concepte, per saber d'una manera exacta quines situacions són realment de desocupació i quines no i, per tant, quines persones es pot considerar desocupades i quines no.

En aquest sentit, veurem que l'atur no respon únicament a una situació en què no es disposa d'una ocupació, sinó també a una situació en què s'està disponible per a treballar i es busca feina d'una manera activa. Aquesta definició de *persona desocupada* que compleix tres criteris –**no té feina, busca feina d'una manera activa i està disponible per a treballar**– és la que s'ha consensuat en els últims anys i és recollida en els convenis internacionals.

En el llenguatge de les estadístiques es diferencia la **població activa** (en edat de treballar), que es compon de **persones ocupades i persones desocupades**, i la **població inactiva** (que no està en disposició de treballar).

En el treball de mesurament s'ha consensuat diferenciar els conceptes següents:

- **Població activa.** Conjunt de persones d'unes edats determinades (a l'Estat espanyol són les que tenen setze anys o més) que subministren mà d'obra per a la producció de béns i serveis econòmics o que estan disponibles i fan gestions per a incorporar-se a aquesta producció. I comprèn les persones que estan ocupades i les desocupades.
- **Població ocupada.** Conjunt de persones que tenen una feina per compte d'altri o han exercit una activitat per compte propi.
- **Població desocupada.** Conjunt de persones que no tenen feina però estan disposades a treballar.
- **Població inactiva.** Comprèn totes les persones no classificades com a ocupades o desocupades, entre les quals estudiants, persones dedicades a les feines de la llar, persones jubilades, prejubilades o incapacitades per a treballar.

En concret, les dades d'atur informen de situacions en què no es disposa d'una feina, però a més, se'n busca d'una manera activa. Com s'obté aquesta informació? Hem d'avançar que hi ha diversos organismes encarregats d'obtenir aquestes dades i que concorren diverses metodologies per a calcular-les. Per aquest motiu, les dades de l'atur solen estar basades en xifres discordants, perquè no es mesura el mateix, ni de la mateixa manera, cosa que genera no solament dubtes sobre les dades mateixes sinó també controvèrsies sobre la producció estadística de les dades.



Servei Públic d'Ocupació

En els últims anys, la quantitat de persones desocupades que assumeix una societat s'ha convertit en un dels temes predilectes de debat públic i encara més en temps de crisi econòmica com els actuals¹, en què l'augment significatiu de l'atur es pren com un dels indicadors econòmics de referència. Així, l'Estat espanyol ha passat d'una taxa d'atur del 8% aproximadament el 2006, a una taxa que supera el 25% en el primer trimestre del 2013 amb més de sis milions d'aturats.

⁽¹⁾ Com ho van fer abans la crisi del 1929, la del 1973 i la de mitjan anys vuitanta i noranta.

Si repassem els articles de la premsa del nostre país sobre el tema de l'atur és bastant il·lustratiu del lloc que ocupa la producció estadística entorn de la desocupació en l'opinió pública. L'espectacularitat de la dada, tant del nombre de persones desocupades com de la taxa d'atur, es manifesta en titulars de primera plana en el moment en què les xifres es fan públiques amb capçaleres impactants com les següents: "les dades sagnants d'atur", "l'atur bat records", "les xifres catastròfiques de desocupació", "l'atur assoleix màxims històrics", entre d'altres.

No en va, la presència d'una taxa d'atur elevada en una societat és un problema econòmic i social que influeix en el nivell de benestar de la població i fonamentalment es deu al fet que l'atur és una situació que col·loca la persona que el pateix en una posició de desavantatge respecte a altres grups en el mercat laboral.

Tanmateix, les persones desocupades no constitueixen un grup homogeni, ja que hi ha diferències individuals importants tant en les causes que originen l'atur com en les reaccions davant la falta de feina. Per exemple, l'edat, el gènere, la classe social, la durada de la situació d'atur, o el fet de tenir o no suport social, familiar i institucional són variables que cal tenir en compte a l'hora d'explicar l'impacte diferencial de l'atur en diferents sectors de la població.

1.1. Indicadors socials establerts

El nombre de persones desocupades i la taxa d'atur són els indicadors establerts per a mesurar la desocupació. A més, la taxa d'atur s'utilitza d'una manera generalitzada com a indicador global del funcionament de l'economia d'un país. En un primer acostament, es pot pensar que els nivells i les taxes d'atur estan directament relacionats amb el cicle econòmic general i que varien se-

gons aquest; no obstant això, altres factors com l'evolució demogràfica i les polítiques del mercat laboral també influeixen en l'evolució de l'atur tant a curt, com a mitjà i llarg termini.

Per a comprendre en què consisteix el treball de mesurament de l'atur és important aclarir les respostes a les preguntes següents:

- Quins organismes produeixen les dades d'atur?
- Què mesura l'atur i com es mesura?
- Què mesura la taxa d'atur i com es calcula?
- Quins problemes planteja la interpretació de les dades d'atur?

Hi ha diversos organismes que s'encarreguen del mesurament de l'atur i cadascun té una eina per a obtenir les dades; així mateix, cadascun té un període referencial. En el quadre següent apareixen les tres fonts de dades sobre l'atur que estudiarem.

Organisme	Eina	Període referencial
Oficina Estadística de la Unió Europea (Eurostat) http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/	Enquesta comunitària de forces de treball (ECFT) /Labour Force Survey (LFS)	Trimestral i anual
Institut Nacional d'Estadística (INE) http://www.ine.es	Enquesta de població activa (EPA)	Trimestral i anual
Serveis públics d'ocupació http://www.sepe.es	Registre administratiu	Mensual

Podem trobar més fonts de dades oficials que ens proporcionen xifres de desocupació, però es tracta d'enquestes que no analitzen aspectes generals de l'estructura i l'evolució del mercat de treball sinó aspectes més concrets del mercat laboral.

Per exemple, l'Enquesta de conjuntura laboral, l'Enquesta de qualitat de vida en el treball, l'Enquesta nacional de condicions de treball o la Mostra contínua de vides laborals, entre d'altres.

També podem trobar registres com el *Butlletí d'Estadístiques Laborals*, l'*Anuari d'Estadístiques* del Ministeri d'Ocupació i Seguretat Social, les principals sèries d'estadístiques sociolaborals o el *Butlletí Estadístic d'Estrangeria i Immigració*, que recullen dades sociolaborals sobre els temes següents: mercat de treball, formació professional i mesures de suport a l'ocupació; condicions de treball i relacions laborals; immigració i emigració; prestacions de seguretat social i protecció social.

Finalment, el Sistema de la Seguretat Social també produeix estadístiques molt útils que complementen les dades sobre l'atur.

1.1.1. Indicadors bàsics per al mesurament social de la desocupació

1) Què i com mesura l'atur l'Eurostat?

L'Eurostat (Oficina Estadística de la Unió Europea) mesura l'atur a partir de l'Enquesta comunitària de força de treball, també coneguda com a *Labour force survey* (LFS). Es tracta d'una enquesta contínua de llars duta a terme en tots els estats membres de la Unió Europea i tenint en compte les definicions harmonitzades.

Les definicions utilitzades en aquesta enquesta es basen en les que figuren en la Recomanació de la 13a. Conferència Internacional d'Estadístics del Treball, convocada el 1982 per l'Organització Internacional del Treball (OIT). Per millorar encara més la comparabilitat dins de la UE, el Reglament (CE) núm. 1897/2000 de la Comissió va fer una definició més precisa d'*atur*. Aquesta definició continua essent compatible amb els estàndards de l'Organització Internacional del Treball.

Les definicions clau d'aquesta enquesta divideixen la població entre *població econòmicament activa* i *població econòmicament inactiva*. La *població econòmicament activa* segons la UE correspon a les persones que tenen edat de treballar, amb edats compreses entre els quinze i els setanta-quatre anys. La població activa comprèn persones ocupades i desocupades.

Les **persones ocupades** són les que durant la setmana de referència han tingut una feina, encara que sigui una hora a la setmana, per un salari, beneficis o guany familiar, i també les que no han treballat, però tenen una feina o negoci del qual han estat temporalment absents a causa, per exemple, d'una malaltia, d'un conflicte laboral, de vacances, o per dedicar-se a la formació.

Les **persones desocupades** són les que tenen una edat compresa entre els quinze i els setanta-quatre anys que han estat sense feina durant la setmana de referència, però disponibles per a treballar dins les dues setmanes següents, que han estat buscant feina d'una manera activa les quatre últimes setmanes o que ja han trobat una feina per començar en els tres mesos següents.

Les **persones inactives** són les que no es classifiquen com a ocupades ni com a desocupades.

A partir d'aquesta informació, elabora la **taxa d'atur**, que indica la part de la població que, malgrat que té l'edat, les condicions i la disposició de treballar (població activa), no té un lloc de treball.

2) Què i com mesura l'atur l'INE?

Referència bibliogràfica

Per a més informació, podeu consultar:

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

L'Institut Nacional d'Estadística duu a terme des de l'any 1964 l'Enquesta de població activa (EPA), una recerca per mostratge, contínua i adreçada als habitatges familiars.

La mostra de l'EPA ha anat augmentant de manera progressiva i, des del tercer trimestre del 2009, està constituïda per 3.822 seccions censals entre les més de trenta mil en què està dividit l'Estat espanyol. En cadascuna s'entrevista una mitjana de divuit llars, excepte a les províncies de Barcelona, Madrid, Sevilla, València i Saragossa, on el nombre d'entrevistes és de vint-i-dos. Així, la grandària mostral d'aquesta enquesta és de 65.000 habitatges, aproximadament, cosa que implica obtenir informació d'unes 180.000 persones. Les dades es recullen per entrevista personal i telefònica. I els resultats s'obtenen dins el mes següent al de finalització del trimestre de referència de les dades.

La publicació de les dades és trimestral i es fa un balanç anual calculat com la mitjana anual dels quatre trimestres de l'any.

La metodologia de l'*Enquesta de població activa* (EPA) s'ha modificat en el primer trimestre del 2005 per diverses causes: la necessitat d'adequar-se a la nova realitat demogràfica i laboral del nostre país, deguda especialment a l'augment del nombre d'estrangers residents; la incorporació de la nova normativa europea seguint les normes de l'Oficina Estadística de la Unió Europea (Eurostat), i, finalment, la introducció de millores en el mètode de recollida.

Per acabar, la base poblacional utilitzada a partir del primer trimestre del 2005 (base poblacional cens 2001) és la mateixa amb què s'ha calculat la sèrie 1996-2004 (revisada el 30 de març de 2005), de manera que hi ha continuïtat en la sèrie.

Font: INE.

L'enquesta divideix la població de setze anys o més en els quatre grups següents:

- **Persones actives.** Persones de setze anys o més que, durant la setmana de referència (l'anterior a aquella en què es realitza l'entrevista), subministren mà d'obra per a la producció de béns i serveis o estan disponibles i en condicions d'incorporar-se a aquesta producció. Se subdivideixen en ocupats i desocupats.
- **Persones ocupades.** Persones de setze anys o més que durant la setmana de referència han treballat com a mínim una hora, a canvi d'una retribució (salari, jornal, benefici empresarial...) en diners o espècies. També són ocupats els que, malgrat que tenen feina, n'han estat temporalment absents per malaltia, vacances, etc.
- **Persones desocupades.** Persones de setze anys o més que durant la setmana de referència han estat sense feina, disponibles per a treballar i buscant feina d'una manera activa.

Segons el Reglament 1897/2000 de la Comissió Europea, es consideren mètodes actius de cerca, en les quatre setmanes anteriors a l'entrevista, els següents:

Nota

L'EPA segueix la metodologia de l'Organització Internacional del Treball (OIT) i les normes de l'Oficina Estadística de la Unió Europea (Eurostat).

- Estar en contacte amb una oficina pública d'ocupació amb la finalitat de trobar feina, amb independència de la part que hagi pres la iniciativa (la renovació de la inscripció per raons purament administratives no és un plantejament actiu).
 - Estar en contacte amb una oficina privada (oficina d'ocupació temporal, empresa especialitzada en contractació) amb la finalitat de trobar feina.
 - Enviar una candidatura directament als ocupadors.
 - Indagar a partir de relacions personals, per mitjà de sindicats, etc.
 - Anunciar-se o respondre a anuncis de diaris.
 - Estudiar les ofertes d'ocupació.
 - Participar en una prova, concurs o entrevista, en el marc d'un procediment de contractació.
 - Buscar terrenys, locals o material.
 - Realitzar gestions per a obtenir permisos, llicències o recursos financers.
- **Persones inactives.** Població de setze anys o més no inclosa en cap de les categories anteriors.

Igual que l'Eurostat, l'INE a partir d'aquesta informació elabora la **taxa d'atur**, que es calcula a partir del quocient entre el nombre de persones desocupades i el nombre corresponent a la població econòmicament activa, expressat en forma de percentatge.

Referència bibliogràfica

Per a més informació, podeu consultar:
<http://www.ine.es>

3) Què i com mesuren l'atur els serveis públics d'ocupació?

Els serveis públics d'ocupació (antigues oficines de l'INEM) també ofereixen dades sobre l'atur; en aquest cas, s'obtenen mensualment i és el registre de les demandes de feina en els serveis públics d'ocupació que no han estat satisfetes durant el mes de referència. La informació per a confeccionar aquesta estadística s'obté l'últim dia hàbil de cada mes de les bases de dades del Servei Públic d'Ocupació Estatal (SEPE), integrada amb les corresponents dels diferents serveis públics d'ocupació i actualitzades en temps real per totes les unitats de gestió del Servei Públic d'Ocupació Estatal i de les comunitats que tenen transferides les competències en polítiques actives d'ocupació.

Com sol succeir amb les estadístiques d'origen registral, aquí no queden anotades totes les persones desocupades sinó únicament les que prenen la iniciativa de registrar-se a les oficines de l'atur. El registre als serveis públics d'ocupació no és obligatori; sí que ho és si s'ha de rebre alguna prestació d'atur, ser contractat mitjançant alguna de les modalitats de foment de l'ocupació o si es vol participar en cursos de formació professional ocupacional. A conseqüència d'això, aquesta estadística és molt sensible a les variacions de la conjuntura econòmica i a canvis en la normativa laboral.

A més a més, la condició de demandant no equival a la de persona a l'atur. Per a apuntar-se com a demandant d'ocupació, no necessàriament s'ha d'estar aturat; una persona pot sol·licitar un lloc de treball encara que en aquell moment tingui una ocupació. Per això, els serveis públics d'ocupació ofereixen informació sobre demandants de feina; classifiquen les seves sol·licituds en tres grups:

- **Demandants ocupats.** Persones demandants d'ocupació que tenen feina però en busquen una de millor o compatibilitzar-la amb la que ja realitzen (per exemple, millor ocupació, pluriocupació, etc.).
- **Demandants amb disponibilitat limitada.** Persones demandants d'ocupació, sense ocupació, que en la sol·licitud indiquen condicions especials de treball (per exemple, només a domicili, teletreball, a l'estranger, etc.).
- **Demandants d'ocupació no ocupats (DENOS).** Inclou altres categories de demandants d'ocupació que no estan treballant i que habitualment els serveis públics no comptabilitzen com a aturats registrats: aturats estudiants, demandants que han rebutjat accions d'inserció laboral, demandants d'ocupació conjuntural, els demandants de jornada reduïda i els treballadors agrícoles subsidiats que estan aturats al final de cada mes.

En el treball de producció de la dada d'**atur registrat** que proporcionen els serveis d'ocupació s'exclouen totes les demandes que al final del mes de referència es troben en alguna de les situacions següents (Font: SEPE):

- Demandants que sol·liciten una altra ocupació compatible amb la que exerceixen (**pluriocupació**).
- Demandants que estan ocupats i sol·liciten una ocupació per canviar-la per la que tenen (**millor ocupació**).
- Demandants perceptors de prestacions d'atur que participen en treballs de col·laboració social (**col·laboració social**).

- Demandants que són pensionistes de jubilació, pensionistes per gran invalidesa o invalidesa absoluta i demandants d'edat igual o superior a seixanta-cinc anys (**jubilats**).
- Demandants que sol·liciten una ocupació per a un període inferior a tres mesos (**ocupació conjuntural**).
- Demandants que sol·liciten una ocupació amb jornada inferior a vint hores setmanals (**jornada < 20 hores**).
- Demandants que cursen estudis d'ensenyament oficial reglat, sempre que tinguin menys de vint-i-cinc anys o que encara que superin aquesta edat siguin demandants de primera ocupació (**estudiants**).
- Demandants assistents a cursos de formació professional ocupacional, quan superin les vint hores lectives a la setmana, tinguin una beca si més no de manutenció i siguin demandants de primera ocupació (**estudiants**).
- Demandants amb demanda suspesa mentre romanguin en aquesta situació, ja que la suspensió de la demanda, que generalment es tramita a petició del demandant i per una causa que ho justifiqui, interromp la cerca d'ocupació (**demandes suspeses**).
- Demandants beneficiaris de prestacions d'atur en situació de compatibilitat d'ocupació per a realitzar una feina a temps parcial (**compatibilitat de prestacions**).
- Demandants que perceben el subsidi agrari, o que l'han esgotat però no ha transcorregut un període superior a un any des del dia del naixement del dret (**treballadors eventuais agrícoles subsidiats**).
- Demandants que rebutgin accions d'inserció laboral adequades a les seves característiques, segons el que estableix l'article 17, apartat 2, del Reial decret legislatiu 5/2000, de 4 d'agost (**rebuig d'accions d'inserció laboral**).
- Demandants sense disponibilitat immediata per a treballar o en situació incompatible de fer-ho com a demandants inscrits per a participar en un procés de selecció per a un lloc de treball determinat, sol·licitants d'una ocupació exclusivament per a l'estranger, demandants d'una ocupació només a domicili, demandants de serveis previs a l'ocupació, demandants que en virtut d'un expedient de regulació d'ocupació estan en situació de suspensió o reducció de jornada o modificació de les condicions de treball, etc. (**altres causes**).

L'atur registrat té l'avantatge que és un registre estable en el temps i està disponible en l'àmbit municipal, cosa que permet estudiar l'evolució del mercat de treball en l'àmbit local; també permet realitzar agregacions de la informació per a obtenir dades comarcals i efectuar les comparacions convenients amb altres àmbits territorials.

Referència bibliogràfica

Per a més informació, podeu consultar:

<http://www.sepe.es>

4) A què es deuen les diferències en les dades sobre l'atur segons la font?

Com s'ha assenyalat anteriorment, tant l'INE com l'Eurostat obtenen les dades del nombre de persones desocupades d'una enquesta, mentre que l'atur registrat pel Servei Públic d'Ocupació Estatal s'obté a partir de les demandes d'ocupació registrades en les seves oficines. Per tant, que no coincideixin en el nombre de persones desocupades es deu al fet que registren informació diferent. Precisament, pel fet que mesuren informació diferent i que totes dues xifres procedeixen de fonts diferents no s'han de comparar.

En els últims anys, malgrat que s'han introduït millores metodològiques en tots dos indicadors, cadascun continua tenint avantatges i mancances. Recapitem, mentre que l'EPA proporciona informació trimestral, l'atur registrat és més immediat (la informació és mensual). Tots dos permeten elaborar sèries històriques i, per tant, conèixer l'evolució dels indicadors de desocupació al llarg d'un període de temps. Tots dos, també, es refereixen a tot el territori nacional i es poden disgregar per regions, encara que l'atur registrat permet conèixer les demandes d'ocupació per municipi.

1.1.2. Tendències i evolució dels indicadors de l'atur

La taxa d'atur és el quocient entre el nombre de persones desocupades i el nombre corresponent a la població activa, i s'expressa en forma de percentatge. Remarquem que no és una proporció del total de les persones desocupades entre el total de la població, sinó de la part de la població que es considera "econòmicament activa".

La **taxa d'atur** és el percentatge de la població activa que està a l'atur

$$\text{Taxa d'atur} = \frac{\text{Població desocupada}}{\text{Població activa}} \times 100$$

La taxa d'atur s'estima a partir de diverses característiques, com el sexe, l'edat o la nacionalitat, i també per a les diferents comunitats autònomes i províncies espanyoles. D'aquesta taxa, en deriven d'altres com les següents:

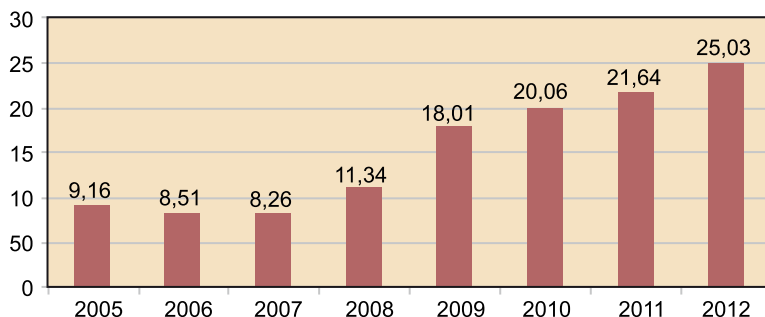
- La **taxa específica d'atur per a un interval d'edat determinat**, que és el quocient entre les persones desocupades d'edats compreses entre els extrems de l'interval i les persones actives d'aquest interval.

- La **taxa d'atur masculina** i la **taxa d'atur femenina**, que es calculen també entre la població activa masculina i la femenina, respectivament.
- La **taxa d'atur de la població estrangera**.

La taxa d'atur permet estudiar l'evolució de la desocupació en un territori, i a partir de les dades de l'EPA podem analitzar sèries històriques. En aquest apartat ens fixarem en quin n'ha estat el desenvolupament més recent.

Des de la crisi de mitjan anys noranta, quan l'atur va assolir taxes de gairebé el 25%, la desocupació ha anat baixant, fins a taxes inferiors al 10% al començament del segle XXI. Als anys 2006 i 2007 les taxes d'atur se situaven entorn del 8%. Però des de l'any 2008 –moment en què va esclatar la crisi financera primerament i econòmica després– l'augment de l'atur a l'Estat espanyol no ha parat. L'increment experimentat entre el 2008 i el 2009 va ser el més pronunciat (gairebé set punts percentuals en un any), i es va situar en el 18%. I en anys posteriors ha anat augmentant fins a superar el 25% l'any 2012.

Evolució de la taxa d'atur a l'Estat espanyol



Font: INE.

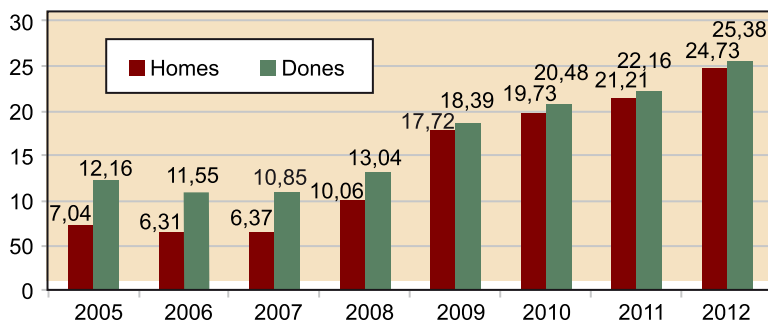
Si disgreguem l'atur segons el sexe, podem veure que afecta de manera diferent els homes i les dones. Normalment, la taxa d'atur femenina és més alta que la masculina (en èpoques de bonança econòmica es duplica), com es pot veure en el gràfic següent. L'any 2006 la taxa d'atur dels homes era del 6,31%, mentre que la taxa d'atur de les dones equivalia a l'11,55%. No obstant això, amb l'arribada de la crisi i davant l'augment generalitzat de la desocupació, les diferències en el percentatge d'homes i dones en situació d'atur s'ha reduït d'una manera considerable.

Referència bibliogràfica

Podeu trobar tota la informació relativa a l'EPA en l'enllaç de l'INE (www.ine.es) i a les bases de dades següents:

- La base de dades INEbase
- La base de dades TEMPUS

Evolució de la taxa d'atur a l'Estat espanyol, per sexes



Font: INE.

Per grups d'edat podem comprovar que la desocupació afecta sobretot els més joves, que suporten unes taxes d'atur elevades respecte a la resta de la població. Quan es generalitza, l'atur augmenta per a tots els grups d'edat, però d'una manera més pronunciada en el cas dels més joves. La taxa d'atur juvenil, que es refereix a les persones que tenen menys de vint-i-cinc anys, s'està convertint en un problema molt gran.

Evolució de la taxa d'atur a Espanya, per grups d'edat i sexe

	De 16 a 19 anys	De 20 a 24 anys	De 25 a 29 anys	De 30 a 44 anys	De 45 a 54 anys	De 55 anys i més
Homes						
2005	24,54	14,32	9,13	5,45	4,59	5,2
2006	23,7	12,34	8,05	5,16	3,96	4,61
2007	23,89	12,48	7,61	5,13	4,61	4,63
2008	35,75	20,05	13,48	8,37	7,23	6,11
2009	54,91	34,58	23,6	16,08	12,48	10,81
2010	60,33	38,78	26,32	17,85	14,5	13,74
2011	64,37	44,42	27,7	19,24	16,34	14,59
2012	71,99	50,49	33,94	22,45	19,92	17,12
Dones						
2005	36,25	20,37	13,63	10,69	8,91	7,24
2006	36,53	17,81	12,89	10,37	8,85	7,08
2007	35,95	18,34	10,99	9,66	8,62	7,39
2008	44,45	20,81	13,74	12,06	9,88	8,63
2009	55,9	32,07	20,44	16,96	14,42	12,67
2010	62,87	35,03	23,97	19,33	16,31	13
2011	63,71	40,62	26,09	21,01	18	13,86

Font: INE.

	De 16 a 19 anys	De 20 a 24 anys	De 25 a 29 anys	De 30 a 44 anys	De 45 a 54 anys	De 55 anys i més
2012	73,47	47,64	30,28	23,83	21,25	17,01

Font: INE.

Una aproximació a l'atur per comunitats autònomes ens dibuixa realitats de desocupació molt disperses. Mentre que Andalusia, Extremadura i les Canàries suporten taxes d'atur altes i encara més elevades –superiors al 30%– durant els anys de crisi econòmica, altres comunitats autònomes com el País Basc i Navarra, malgrat que també han patit l'augment de la desocupació, no s'ha produït en les mateixes magnituds. Com podem observar en la taula següent, les taxes d'atur del País Basc i Navarra són les més baixes de tot el territori, situades entorn del 15%.

Evolució de la taxa d'atur per comunitats autònomes

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Total nacional	9,16	8,51	8,26	11,34	18,01	20,06	21,64	25,03
Andalusia	13,85	12,68	12,76	17,83	25,35	27,97	30,39	34,59
Aragó	5,83	5,54	5,24	7,15	12,82	14,77	17,09	18,58
Astúries, Principat d'	10,24	9,31	8,48	8,45	13,42	15,97	17,85	21,76
Balears, Illes	7,21	6,46	6,98	10,18	18,02	20,37	21,87	23,17
Canàries	11,72	11,68	10,44	17,36	26,19	28,7	29,69	33
Cantàbria	8,51	6,56	5,9	7,17	11,99	13,87	15,29	17,73
Castella i Lleó	8,72	8,11	7,18	9,51	13,78	15,78	16,73	19,74
Castella - la Manxa	9,16	8,81	7,61	11,59	18,81	20,99	22,93	28,47
Catalunya	6,95	6,6	6,55	9	16,25	17,75	19,25	22,65
Comunitat Valenciana	8,81	8,37	8,76	12,13	21,24	23,3	24,49	27,65
Extremadura	15,78	13,43	13,06	15,2	20,55	23,04	25,1	33,04
Galícia	9,94	8,48	7,64	8,73	12,59	15,4	17,41	20,66
Madrid, Comunitat de	6,8	6,37	6,3	8,69	14,03	16,08	16,73	18,99
Múrcia, Regió de	8,01	7,85	7,56	12,63	20,73	23,35	25,41	27,88
Navarra, Comunitat Foral de	5,65	5,3	4,76	6,72	10,89	11,85	12,94	16,21
País Basc	7,33	6,97	6,12	6,45	11,04	10,55	12,01	14,87
Rioja, la	6,18	6,18	5,66	7,79	12,75	14,27	17,01	20,48
Ceuta	19,67	20,96	20,27	17,3	18,87	24,12	29,35	38,47
Melilla	13,99	13,38	18,19	20,71	24,19	23,75	24,43	28,58

Font: INE. Els resultats de Ceuta i Melilla s'han de prendre amb precaució perquè poden tenir grans errors de mostreig.

Les estadístiques de l'Eurostat amb relació a la desocupació dibuixen un continent, l'uropeu, amb taxes d'atur molt diferents. La divisió més clara es produeix entre els països del nord i els països del sud o mediterranis. Al nord la desocupació és molt baixa, amb una taxa d'atur inferior al 6% en països com Alemanya, Holanda, Luxemburg, Àustria i Noruega, i al sud les taxes d'atur ultrapassen límits assumibles superiors al 15% en països com Portugal, Grècia i Espanya.

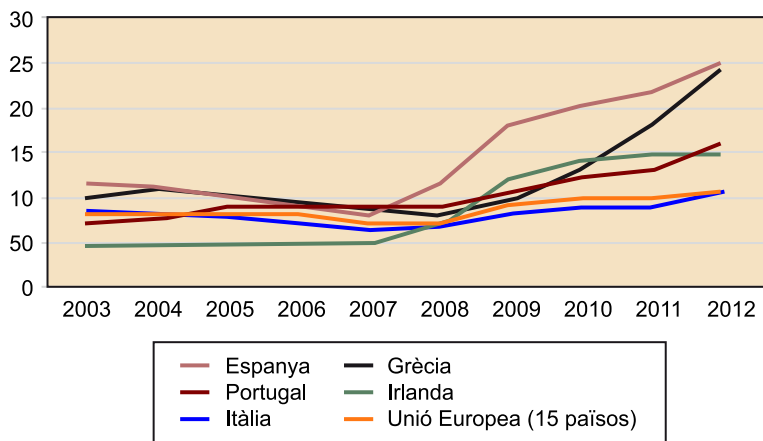
Evolució de la taxa d'atur a la Unió Europea (UE)

GEO/TIME	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Espanya	11,4	10,9	9,2	8,5	8,3	11,3	18,0	20,1	21,7	25,0
Grècia	9,7	10,5	9,9	8,9	8,3	7,7	9,5	12,6	17,7	24,3
Portugal	7,1	7,5	8,6	8,6	8,9	8,5	10,6	12,0	12,9	15,9
Irlanda	4,6	4,5	4,4	4,5	4,7	6,4	12,0	13,9	14,7	14,7
Itàlia	8,4	8,0	7,7	6,8	6,1	6,7	7,8	8,4	8,4	10,7
Unió Europea (15 països)	8,1	8,3	8,3	7,8	7,1	7,2	9,2	9,6	9,7	10,6
Unió Europea (27 països)	9,1	9,3	9,0	8,3	7,2	7,1	9,0	9,7	9,7	10,5
França	8,9	9,3	9,3	9,2	8,4	7,8	9,5	9,7	9,6	10,2
Suècia	6,6	7,4	7,7	7,1	6,1	6,2	8,3	8,6	7,8	8,0
Regne Unit	5,0	4,7	4,8	5,4	5,3	5,6	7,6	7,8	8,0	7,9
Finlàndia	9,0	8,8	8,4	7,7	6,9	6,4	8,2	8,4	7,8	7,7
Bèlgica	8,2	8,4	8,5	8,3	7,5	7,0	7,9	8,3	7,2	7,6
Dinamarca	5,4	5,5	4,8	3,9	3,8	3,4	6,0	7,5	7,6	7,5
Alemanya	9,8	10,5	11,3	10,3	8,7	7,5	7,8	7,1	5,9	5,5
Holanda	4,2	5,1	5,3	4,4	3,6	3,1	3,7	4,5	4,4	5,3
Luxemburg	3,8	5,0	4,6	4,6	4,2	4,9	5,1	4,6	4,8	5,1
Àustria	4,3	4,9	5,2	4,8	4,4	3,8	4,8	4,4	4,2	4,3
Noruega	4,2	4,3	4,5	3,4	2,5	2,5	3,2	3,6	3,3	3,2

Font: Eurostat.

Espanya és al primer lloc de l'atur a la Unió Europea (UE), seguida molt de prop per Grècia. Tots dos països són els que han patit més l'atur en aquests anys de crisi; des de l'any 2008 l'augment de la taxa d'atur en aquests dos països no ha tingut fre i ha estat el més pronunciat de tota la UE.

Evolució de les taxes d'atur més elevades de la Unió Europea (UE)



Font: Eurostat.

Com podem observar en el gràfic anterior, juntament amb Espanya i Grècia, Portugal, Irlanda i Itàlia són els països amb les taxes d'atur més elevades de la Unió Europea; totes superen la mitjana de la UE dels quinze que l'any 2012 se situava entorn del 10%.

1.2. Tipus d'atur segons els indicadors quantitius

A l'hora d'establir diferents classificacions o tipologies d'atur han prevalgut fonamentalment les que s'han realitzat des de les anàlisis econòmiques; així, es tendeix a distingir entre quatre tipus d'atur:

- Atur estructural.** Aquest tipus d'atur s'explica pels desajustos entre l'oferta i la demanda de treball: les empreses busquen un perfil professional que no pot ser cobert amb la demanda d'ocupació existent. És un tipus d'atur que tendeix a perdurar en el temps, ja que no és fàcil resoldre aquesta inadequació tècnica entre l'oferta i la demanda de treball i, a més a més, els mitjans que es destinen per a això no solen donar resultat d'una manera immediata sinó que requereixen temps per a consolidar-se i donar fruits. Els enfocaments marxistes ofereixen una explicació estructural de l'atur segons la qual la tendència creixent del capital a incrementar els beneficis i a substituir així el treball humà pel de les màquines fa augmentar la productivitat del treball. Una part de les persones treballadores cedeix a les màquines el seu lloc en el procés de producció. Aquest procés de substitució assegura al capital una reserva de força de treball que poden utilitzar segons les necessitats de producció que hi hagi i que a més poden modelar per a controlar els salaris del conjunt de la classe obrera. L'"exèrcit de reserva" seria, per tant, la massa excedent de persones desocupades producte de les transformacions de la producció i de la crisi dels sectors econòmics tradicionals davant l'embranchada de nous sectors.
- Atur friccional.** Aquest tipus d'atur respon al moviment dels individus per buscar feina o millors oportunitats laborals. Es refereix a les persones

que, malgrat que podrien treballar, es volen agafar un temps per descansar, estudiar o trobar un lloc de treball millor que l'anterior, per exemple.

- **Atur cíclic.** Es tracta d'un tipus d'atur que es fa visible en les transicions entre cicles econòmics: en les fases d'expansió econòmica, l'ocupació creix i l'atur disminueix i en les fases de recessió de l'economia, les condicions econòmiques i laborals empitjoren, i el nombre de persones desocupades augmenta.
- **Atur estacional.** Aquest tipus d'atur té la raó de ser en l'existència de certs sectors productius i activitats laborals que només requereixen mà d'obra en determinades èpoques de l'any o en moments puntuals. Les activitats estacionals com les que s'esdevenen en l'agricultura, en el turisme o en el comerç comporten un augment de l'atur quan acaben, com passa per exemple després dels períodes de vacances, en els mesos de setembre i gener.

A més de les classificacions més convencionals que provenen de les anàlisis econòmiques, des de la sociologia del treball també s'han establert altres tipus d'atur que cada vegada afecten més persones i ratifiquen el caràcter estructural i persistent de l'atur en les societats occidentals. Vegem amb més detall en què consisteixen.

- **Atur de llarga durada.** Es considera que una persona es troba en situació d'atur de llarga durada quan no ha estat ocupada per un període superior a un any, o quan ha estat inscrita com a demandant d'ocupació, de manera ininterrompuda, durant un període superior a un any. En moments de creixement econòmic es va ampliar el criteri temporal fins a emprar la xifra de vint-i-quatre mesos com a criteri estadístic per a definir els aturats de llarga durada, però des dels anys setanta es manté la xifra mínima de dotze mesos sense treballar perquè una persona es consideri aturada de llarga durada.

Es pot calcular:

- Percentatge d'atur de llarga durada: proporció de persones desocupades que busquen feina des de fa un any o més, respecte al total de persones desocupades.
- Taxa d'atur de llarga durada: percentatge de persones desocupades que busquen feina des de fa un any o més, respecte al total de la població activa.

La repercussió negativa de la crisi econòmica sobre l'ocupació no solament es constata en les elevades taxes d'atur, sinó també en la persistència de l'atur de llarga durada. Aquest atur es pot convertir en estructural, de manera que és molt més difícil de combatre, al marge dels elevats costos socials que implica, i el desaprofitament de mà d'obra i de capital humà que comporta. I és que, com més temps s'està en situació de cerca de fei-

na, més dificultats hi ha de tornar a l'ocupació. Les persones en situació d'atur de llarga durada tenen quatre vegades menys probabilitats d'accedir a l'ocupació que les aturades més recents (Santos Ortega, 2004).

- **Atur recurrent.** La temporalitat i la inestabilitat dels contractes de treball són aspectes bàsics d'aquest tipus d'atur. Els contractes temporals són més propensos a produir seqüències d'ocupació i desocupació recurrents. El creixement de la rotació i la proliferació dels contractes de curta durada relacionen cada vegada més l'atur amb les dinàmiques de l'ocupació.

1.3. Limitacions dels indicadors quantitius

Les estadístiques sobre l'atur descriuen la magnitud i les característiques de la població desocupada en el mercat de treball, com també l'evolució d'aquests factors al llarg del temps. Des d'una perspectiva econòmica, les estadístiques sobre l'atur serveixen per a analitzar i avaluar el funcionament de l'economia i estudiar les repercussions de les polítiques econòmiques sobre l'ocupació. Des d'una perspectiva social, són útils amb vista a dissenyar sistemes de protecció social, per mitjà de polítiques i programes per a la creació d'ocupació, plans de formació i reciclatge, i assistència a col·lectius més vulnerables.

Però el mesurament de l'atur, en contra del que pugui semblar, és especialment complex, per diverses raons, entre les quals les següents:

- Per la quantitat de situacions d'atur que es produeixen.
- Perquè aquestes situacions es poden perllongar en el temps, però sovint són canviants.
- Per les limitacions de l'estadística a l'hora de captar, precisament, situacions complexes i canviants.

Com hem pogut comprovar fins ara, les estadístiques sobre l'atur requereixen treballar amb definicions administratives clarament delimitadores; tanmateix, la realitat social no és tan concisa, i les fronteres que es marquen per a distingir unes situacions d'unes altres no són necessàriament clares i precises. És el que succeeix, en alguns casos, a l'hora de distingir la desocupació i la inactivitat.

Per exemple, els estudiants que perllonguen els estudis perquè la situació laboral no afavoreix que trobin feina, són persones desocupades o persones inactives? La diferència per al registre estadístic és si "busquen feina d'una manera activa" –cas en què són persones desocupades– o si no ho fan –cas en què són persones inactives. Però la condició de "buscar feina d'una manera activa" fa referència a una actitud de les persones i les actituds no són independents de les condicions externes a les quals s'enfronten les persones. Com que es tracta d'una dimensió subjectiva, és difícil delimitar-la amb seguretat, perquè pot ser que no busquin feina d'una manera gaire activa, encara que formalment en busquin.

1.3.1. Aspectes complementaris i al marge dels indicadors econòmics

Seguint la reflexió al voltant de les limitacions de les estadístiques sobre l'atur i sobre la dificultat d'establir línies clares i precises, per exemple, entre la desocupació i la inactivitat, és just assenyalar les implicacions, que van més enllà de les merament tècniques, de situar les persones en una categoria o en l'altra.

En aquest sentit, es consideren part de la població econòmicament inactiva grups de persones que realitzen activitats amb un gran valor econòmic. Es tracta de les persones que produeixen serveis per al consum de la llar (**treball domèstic no remunerat**) i en el tercer sector (**treball voluntari**), les quals no es tenen en compte en les estadístiques actuals de la producció nacional i que, per tant, no es consideren persones treballadores, malgrat el reconeixement creixent de la contribució que fan al benestar de la població.

L'altre grup està format per les persones que voldrien treballar i que estan en disposició de fer-ho, encara que no busquen activament una feina per diverses raons, entre les quals perquè pensen que no en trobaran. Es tracta de **persones treballadores descoratjades o desanimades**. En general, aquestes persones no es consideren "persones desocupades" en les estadístiques oficials, si bé és sabut que exerceixen una pressió important en el mercat laboral perquè busquen feina.

1.3.2. La desocupació i les estadístiques com a construcció social

En relació amb la conceptualització i el mesurament de l'atur, alguns autors (Salais, Baverez i Reynaud, 1990; Demaziere, 1995) han insistit en la idea de **l'atur com a construcció social** que es defineix i varia amb el temps.

La definició de l'atur està estretament relacionada amb la norma de feina estable i amb el treball assalariat, i també amb la necessitat d'aclarir-ne el significat i l'amplitud a fi de poder-lo quantificar. Des d'aquest enfocament constructivista, que ens presenta les categories com a socialment i històricament construïdes, es pot fer un recorregut històric per les categories de representació de l'atur.

Des d'una aproximació constructivista en l'estudi de l'atur, en l'obra *La invenció del paro en França* Salais, Baverez i Reynaud (1990) mostren que, a partir dels criteris estadístics laborals generats per a conèixer les situacions d'ocupació a França al llarg del segle XIX, s'ha anat confeccionant el significat i la delimitació socioeconòmica de les categories *atur* i *desocupats*, que anteriorment no es reconeixien com a tals; perquè és precisament l'estatut d'assalariat el que les defineix.

La persona desocupada és la persona assalariada que temporalment s'ha quedat sense feina. Aquesta manera de construir les categories fa que el desocupat es distingeixi i prengui distància social respecte del captaire i el pobre, categories a les quals s'associava anteriorment. Les persones desocupades són individus "descol·locats" de l'ordre social, que pel fet de no tenir un lloc de treball no poden accedir a un salari, de manera que veuen reduïts els seus guanys materials, no són útils per a la societat –en el sentit productiu– i es trobaran sense un referent clau per a formar la seva identitat, a més de veure limitades les possibilitats d'assolir prestigi social.

Seguint amb aquesta aproximació constructivista, Demazière assenyala que "l'atur és el producte d'una construcció social que converteix certes situacions de no-ocupació en atur, i n'expulsa d'altres fora de la categoria d'atur" (1995, p. 5). Precisament aquestes altres situacions expulsades de la categoria d'atur són les que constitueixen un fora més al marge de l'àmbit econòmic. Aquest fora estaria ple de tot el que no és considerat ocupació en sentit formal: el treball voluntari, el treball extramercantil, el treball domèstic, el treball submergit, el treball informal, etc. Els qui duen a terme aquests tipus de treball no són considerades persones treballadores i són expulsades dels drets laborals, perquè no disposen d'una ocupació formal reconeguda, malgrat que realitzen activitats de les quals es beneficia una gran part de la societat.

Finalment, convé destacar que l'enfocament constructivista serveix per a fer una crítica a l'ús de les categories de *treball* i *atur* com si aquestes fossin universals i estàtiques, perquè sovint donen lloc a anàlisis en què abunden judicis de valor a l'hora d'interpretar la situació dels individus que estan a l'atur o tenen treballs precaris.

1.4. L'atur com a problema: la relació que té amb la pobresa, la precarietat i l'exclusió social

Actualment l'atur és un dels grans generadors de pobresa, desigualtat i exclusió, juntament amb altres dinàmiques laborals, com la crisi de l'ocupació formal i la precarització de l'ocupació.

En primer lloc, cal destacar el plantejament elaborat, entre d'altres, per Robert Castel (1997, 2006) segons el qual l'ocupació ha comportat una transformació històrica del simple treball i l'ha dotat d'estatut amb garanties que van més enllà de les pròpiament laborals i mercantils (salari mínim, drets socials, seguretat social, etc.). Aquesta transformació, en les societats salarials com la nostra, va implicar que l'ocupació, més que el treball, es convertís en un dels factors més importants d'inclusió social.

Ara bé, amb la crisi de l'ocupació que es comença a dibuixar als anys setanta i vuitanta (Offe, 1994; Gorz, 1994; Prieto, 1999; Alonso, 2007), l'ocupació com a referent central de l'organització social i dels mercats laborals s'esquerda. D'una manera molt resumida i esquemàtica, podem apuntar que aquesta crisi té una manifestació doble:

- D'una banda, cal destacar la pèrdua de centralitat social del treball.
- De l'altra, la precarització de les relacions laborals que es mostra, alhora, en les dimensions següents:
 - La desregulació laboral.
 - La flexibilització de les condicions d'ocupació.
 - La crisi de l'acció col·lectiva en l'àmbit laboral.

Aquesta línia teòrica sosté que s'ha reduït la funció socialitzadora de l'ocupació per a una gran part de la societat que no en té, o que en té, però és una feina precària i que a més es relativitza com a vincle social, és a dir, com a element d'integració i de vertebració de la societat.

Aquest context de crisi de l'ocupació ha afavorit l'emergència de tendències d'exclusió laboral que predominen sobre les que es podrien anomenar *includents*. De manera que a la tradicional mà d'obra excedent o, en termes marxistes, el conegut com a "exèrcit de reserva" del mercat de treball, s'han anat sumant col·lectius que han quedat al marge de l'ocupació o a costa de superar obstacles importants amb vista a la seva inserció laboral; ens referim, entre d'altres, a les persones joves, alguns grups de dones, els més grans de quaranta-cinc anys, persones procedents de minories ètniques i persones desocupades de llarga durada.

Es pot assenyalar que l'atur i la precarietat laboral actualment es caracteritzen per processos d'exclusió social. Malgrat que l'exclusió laboral que s'experimenta en les situacions d'atur no és equiparable a l'exclusió social com a tal, sí que es podria estudiar com un tipus d'exclusió, i potser el més significatiu, pel que hem comentat fins ara.

En general, a la pèrdua d'independència econòmica produïda per la situació d'atur se suma la dificultat d'elaborar un projecte futur de vida i genera sentiments d'indefensió amb vista al futur. I els mecanismes d'acció social proposats per a pal·liar les situacions econòmiques que genera la desocupació –els subsidis d'atur i els subsidis assistencials– s'ha demostrat, en molts casos, que no són suficients. Però la desocupació i l'exclusió social actuals són segregadores, no afecten tothom de la mateixa manera i es poden identificar situacions de més gravetat i incidència.

Les formes de representació social de la desocupació varien entre interpretacions en què l'atur es presenta com un drama social, a causa d'aspectes aliens a l'individu però que els pateix, i interpretacions més individualistes, segons les

Lectura recomanada

L. E. Alonso (2007). *La crisis de la ciudadanía laboral*. Barcelona: Anthropos.



Font: El Roto.

quals l'atur es deu a mancances personals (de formació, habilitat, motivació, capacitat, etc.) del qui s'hi troba. En aquest sentit, hi ha autors que assenyalen que en les nostres societats contemporànies s'ha produït un "gir copernicà en la significació social de la desocupació", perquè al principi van prevaler les interpretacions socialitzadores de l'atur davant les individualitzadores, però avui dia són més habituals les interpretacions individualistes del fenomen de l'atur (Santos i Serrano, 2006). Aquest gir s'explica de la manera següent:

"Si a finales del XIX el paro se desasistencializó con el surgimiento de la figura del parado involuntario y la instauración de sistemas universales de atención y dignificación de esta cuestión social, mediante los sistemas de seguros y de colocación por parte de servicios de empleo institucionales; a finales del XX, hemos asistido a una reasistencialización y pérdida de universalidad en la forma de interpretar el paro. Esta transformación histórica regresiva comporta también una remoralización del parado. En la matriz ideológica liberal, los rasgos morales y psicológicos del parado están en el origen de la situación de desempleo y es sobre esta esfera sobre la que hay que intervenir. Las causas sociales y económicas del desempleo quedan desplazadas, evacuadas, del campo de explicación".

Santos i Serrano (2006, p. 12)

Aquests enfocaments sobre l'atur tenen el seu corollari en el tractament polític de la desocupació i en les maneres d'assistir les persones desocupades. Si bé cada col·lectiu pateix de manera diversa i en diferents nivells o graus l'exclusió de l'ocupació, els col·lectius esmentats han estat objecte de la intervenció pública per mitjà de les polítiques d'ocupació, centrades a minimitzar la seva situació de desavantatge en el mercat de treball i a evitar la formació de bosses d'atur, pobresa i marginació (Monereo, 2003; Cachón, Alfaro i Cruces, 2004; Blasco, 2011).

Arran d'aquesta problemàtica, la por social a estar sense feina que s'ha creat en les nostres societats capitalistes funciona com una forma de control social. Aquesta por es particularitza i és al darrere de les conductes dels subjectes com un mecanisme que dificulta la mobilització a cercar noves alternatives a l'atur. No obstant això, en la conjuntura actual de crisi econòmica i com a resposta a una gestió política d'aquesta crisi que no convenç i que de moment no té resultats positius, s'estan començant a observar certes resistències populars i demandes de canvi (Gisbert i Niño, 2010). Es tracta de resistències davant la crisi (Antón, 2011) que reclamen la necessitat d'una ciutadania que deixi enrere la por i el control social i prengui part activa en la resolució dels problemes socials que més els afecten.

Lectura recomanada

J. Gisbert Quero i S. Niño Berra (2010). *Vivir sin empleo: Trueque, bancos de tiempo, monedas sociales y otras alternativas*. Barcelona: Los Libros del Lince.

2. L'impacte psicosocial de l'atur: consideracions generals

En aquest apartat presentem consideracions generals que han de permetre a l'estudiant delimitar i precisar –des dels punts de vista històric, conceptual i empíric– els elements centrals del camp de problemes que s'ha constituït entorn de la pregunta per l'impacte psicosocial de l'atur.

1) Una primera consideració al·ludeix al fet que l'interès de les comunitats científiques i de la societat en conjunt per indagar en les conseqüències psicosocials de l'atur es troba en la constatació de l'enorme centralitat i importància que té l'ocupació en les societats modernes.

Si bé en totes les societats humanes s'ha treballat –és a dir, s'han dut a terme activitats intencionades i que requereixen esforç amb l'objectiu de produir béns i oferir serveis que satisfacin les necessitats humanes (Blanch, 1996)–, és només amb l'arribada progressiva de les societats modernes a partir del segle XVII que s'institueix el treball remunerat com a norma i patró social, associada a un conjunt de valors i funcions sociopolítiques i psicosocials que excedeixen àmpliament la simple funció econòmica del fet de treballar. Amb la consolidació dels estats nacionals moderns i el desenvolupament dels processos d'industrialització capitalista a partir del segle XIX, es produirà, d'una manera progressiva, la constitució d'una societat organitzada, ja no entorn de la religió o de la guerra o la contemplació, sinó entorn de l'activitat i el valor (moral i instrumental) del treball sota la seva forma moderna d'ocupació.

Com assenyalen Blanch (1996, 2001) i Castel (1997), en les societats modernes el treball, a més del paper econòmic que té de producció de riquesa i font d'un salari per a la subsistència, té les funcions següents:

- **Funcions sociopolítiques.** Mecanisme d'integració social, d'accés a drets i exercici de ciutadania, de fixació de l'estat social del benestar, de configuració de les classes socials i els antagonismes polítics.
- **Funcions psicosocials.** Estructurador del temps i de la vida quotidiana, font de rols, estatus i identitats, espai de socialització secundària, àmbit de construcció de vincles socials i sentits de pertinença, context per al desenvolupament d'habilitats i destreses, espai de construcció de projectes d'autorealització relacionats amb la noció de *vocació*, àmbit possibilitador d'un sentiment de dignitat, utilitat social i participació en metes i aspiracions col·lectives, entre d'altres.

A partir d'això anterior, és possible plantejar aleshores que la preocupació de les ciències socials pels efectes de l'atur en les persones i en la societat es fonamenta i ha de ser entès tenint sempre com a referència la centralitat històrica que va adquirir l'ocupació en aquesta particular configuració sociohistòrica que és la modernitat. Sobre aquest tema, i finalment, convé assenyalar que més enllà de les transformacions del món del treball sorgides arran del capitalisme flexible o la tardomodernitat, l'ocupació continua tenint un paper central en les societats contemporànies en termes sociopolítics i psicosocials (Castel, 2010).

Com recullen Blanch (2006) i Dubar (2002), les cada vegada més habituals experiències de desocupació, precarització i inestabilitat laboral en el nou capitalisme palesen el fet que el treball, en comptes de relativitzar-se o afeblir-se en importància com a fonament dels processos de construcció d'identitat, sociabilitat i integració social, continua tenint un paper central en aquestes dinàmiques.

2) Una segona consideració té relació amb el que representa la principal troballa dels més de vuitanta anys de recerca sobre les conseqüències psicosocials de l'atur. Això és, que hi ha una relació important entre l'atur i la deterioració del benestar de la persona, de la seva família i de la societat en un sentit més ampli, la qual cosa s'associa, per cert, al recentment assenyalat respecte a la importància psicosocial de l'ocupació en les societats modernes. Així, és possible afirmar que la falta de feina, alhora que deteriora la capacitat econòmica de subsistència d'un individu i del seu grup familiar (funció econòmica), erosiona el principal mecanisme d'integració i accés a drets (funció sociopolítica) i priva l'individu de l'accés a un conjunt d'experiències i suports que són centrals per a construir una identitat, accedir a espais de sociabilitat i actuar significativament amb els altres a l'espai social (funció psicosocial).

La distinció analítica i disciplinària entre aquestes tres funcions no ha de fer oblidar que totes tres s'articulen en la vida dels subjectes concrets en situació d'atur. És a dir, per exemple, una part del sentiment de menyscapse i malestar subjectiu es relaciona amb la falta d'ingressos econòmics, i amb el sentiment d'exclusió i pèrdua d'horitzons.

Des dels coneguts estudis de Jahoda, Lazarsfeld i Zeisel sobre la desocupació massiva a l'inici dels anys trenta del segle passat al poble austríac de Marienthal, fins a les revisions més recents del tema (Alvaro i Garrido, 2006; Blanch, 2003; Peiró i Prieto, 1996), plantegen aquesta conclusió, relativa a l'impacte psicosocial negatiu de l'atur, com a troballa central. Segons Garrido (1996), i només a manera d'il·lustració d'un balanç focalitzat en l'àrea de la salut mental:

“Las investigaciones en las que se ha evaluado el impacto del desempleo en la salud mental han servido para poner de manifiesto que las personas desempleadas muestran, cuando se las compara con aquellas que tienen un empleo, menor nivel de bienestar psicológico general, mayor nivel de depresión, mayor ansiedad, menor grado de satisfacción con la vida y menor autoestima. Los estudios longitudinales sobre el impacto psicosocial del desempleo indican que el menor nivel de salud mental que muestran las personas desempleadas debe ser interpretado como una consecuencia de su situación en el mercado de trabajo más que como un antecedente de la misma”.

Garrido (1996, p.144)

3) Una tercera consideració fa referència a l'ús de la noció d'*impacte psicosocial* o a la utilització d'una perspectiva psicosocial o sociopsicològica per a analitzar el problema de l'atur.

Aquesta noció o perspectiva psicosocial emfatitza el fet que les conseqüències de l'atur impliquen tant aspectes psicològics individuals com dimensions de la vida familiar i de la vida social. Al mateix temps, afirma que les vivències subjectives i les conseqüències psicològiques de l'atur només es poden entendre si s'analitza l'entorn microsòcial en què es troba l'individu (vida familiar, àmbits de la vida en què participa quotidianament), les seves bases socioestructurals de gènere, generació, classe i ètnia en la vida social, a més del context macropolític i econòmic en què es presenta l'experiència d'atur.

Aquesta perspectiva psicosocial per a analitzar les conseqüències de l'atur també és important d'adoptar per a entendre'n les causes, tenint en compte els antecedents individuals (variables de personalitat, itineraris biogràfics, etc.) com polítics (relacions laborals) i econòmics (model de desenvolupament, patró d'acumulació capitalista imperant, crisis econòmiques) que poden explicar l'atur. Això implica una crítica a certes aproximacions que han agafat força en les últimes dècades –en el context de la flexibilització creixent dels mercats laborals, de l'hegemonia de discursos de tipus neoliberal i de les flames polítiques d'activació i responsabilització individual dels desocupats (Serrano, Prieto i Crespo, 2009)–, que emfatitzen una concepció individualitzada de l'experiència de treball, en el sentit que aquesta seria una empresa i un assumpte merament individual, que situaria gairebé exclusivament en la capacitat, l'habilitat i la voluntat de cada persona els èxits i també els fracassos en el món del treball, entre els quals, sobretot, l'atur.

En aquest sentit, una mirada psicosocial implica reconèixer que el benestar psicològic de les persones no es deu solament a les característiques (capacitats, habilitats, competències, trets, etc.) individuals, sinó també, i d'una manera rellevant, als contextos socials en què viuen, a les condicions materials d'existència, a l'accés a oportunitats de formació, a feines de qualitat que els proveeixin de benestar econòmic, a sistemes de protecció social, entre d'altres.

4) Una quarta consideració assenyala que la constatació empírica que les persones desocupades tenen més possibilitats d'experimentar un grau de deterioració més elevat en la seva salut psicològica en comparació de les ocupades –més símptomes depressius, menys autoestima i un sentiment més fort

d'infelicitat– no ha de portar a creure que el simple accés a l'ocupació és una garantia de benestar i qualitat de vida (Alvaro i Garrido, 2006). Cal considerar les condicions de treball en què es desenvolupen les persones per a analitzar els efectes positius que pot tenir el fet d'estar ocupat. Això és especialment important en el marc actual d'un model de capitalisme flexible o postfordista en què proliferen ocupacions atípiques (contractes a termini, a temps parcial –*part time*–, treballadors subcontractats, subministrats, etc.) sovint caracteritzats per una gran inestabilitat i desprotecció, i molt heterogenis pel que fa a tipus de jornades, formes de remuneració i tipus de contractes. Per a un gran nombre de treballadors, això es tradueix en una precarització important de les condicions de treball, cosa que sens dubte minva les possibilitats que pot oferir l'ocupació de garantir ingressos, ser un motiu d'integració i reconeixement i també de benestar psicosocial.

5) Una cinquena i última consideració es refereix al fet que reconèixer els efectes negatius en el benestar psicològic de l'atur no significa que totes les persones en situació d'atur visquin de la mateixa manera aquest esdeveniment. L'“experiència subjectiva” de l'atur, especialment en un context d'heterogeneïtat creixent de la població treballadora i d'heterogeneïtat de tipus d'ocupació, pot fer que la vivència de l'atur variï o tingui conseqüències diferents i desiguals entre les persones, depenent d'una sèrie de factors de tipus divers que incideixen en la manera com viuen i afronten les persones una situació d'atur (Alvaro i Garrido, 2006; McKee-Ryan *et al.*, 2005, a Wanberg, 2012).

A continuació presentem un conjunt de factors –de tipus sociodemogràfic, de la situació d'atur i dels recursos que té la persona desocupada– que han estat destacats per la recerca com a dimensions (o variables que hi intervenen) que expliquen les maneres diferents i desiguals que els individus i els col·lectius tenen d'experimentar i afrontar les situacions d'atur. La comprensió d'aquest caràcter diferencial de l'atur i dels efectes psicosocials que implica és fonamental per a tenir-ne una comprensió adequada i, especialment, per a desenvolupar polítiques i programes d'intervenció que siguin sensibles a les posicions i les necessitats heterogènies dels diferents subjectes.

- **Aspectes sociodemogràfics**

- **Edat.** Diverses recerques assenyalen els efectes diferencials que pot tenir l'atur segons l'edat de les persones (Alvaro, 1992; Garrido, 1996). Per exemple, s'ha indicat que els qui tenen una edat intermèdia possiblement són els que pateixen més l'atur, atès que en aquesta etapa de la vida se solen tenir més responsabilitats familiars, menys perspectives futures de trobar feina i que es requereix més temps de socialització laboral.

D'altra banda, les altes taxes d'atur en la població juvenil han donat origen a nombrosos estudis centrats en aquesta població, que han reportat els efectes negatius de la falta d'oportunitats de treballar a l'inici

de la trajectòria laboral en l'adquisició d'autonomia, la construcció de projectes de vida, la socialització secundària, etc.

- **Gènere.** Entès com el conjunt d'atributs i rols socioculturals associats al sexe, el gènere és un organitzador de les relacions interpersonals, de les estructures socials i de la divisió del treball entre els homes i les dones. D'acord amb això, el caràcter històricament masculí atribuït al treball remunerat en les societats modernes ha tingut conseqüències importants en els estudis sobre ocupació i també sobre la desocupació. Ha provocat la invisibilització de la desocupació femenina, especialment en els estudis sobre el tema en la primera meitat del segle XX. No obstant això, des dels anys setanta en endavant, la participació més alta de les dones en el mercat de treball s'ha traduït en el fet que són més presents en els estudis de l'atur i que es reconeixen les conseqüències negatives de l'atur femení.

Alguns estudis plantegen que l'atur de les dones té efectes menys negatius que en el cas dels homes, en la mesura que el treball té un lloc menys central en la definició de les seves identitats, i que els rols que tenen de mares i propietàries de cases no es veurien afectats per la seva situació laboral. No obstant això, les recerques que consulten directament les dones mostren que els efectes de l'atur són tan nocius per a elles com per als homes (Garrido, 1996).

D'altra banda, hi ha la prova que com a grup social, les dones pateixen més pressió competitiva i, en general, són les primeres a ser acomiadades en les feines intensives en mà d'obra (per exemple, en la indústria manufacturera que es trasllada a països amb salaris més baixos; Benach, Muntaner, Solar, Santana i Quinlan, 2010). Si a això se suma el fet que les dones solen tenir menys possibilitats d'adquirir noves habilitats i de promocionar-se, considerant la doble jornada de treball productiu i reproductiu que sovint han d'acomplir, i tenen una cobertura inadequada de protecció social (Alvaro i Fraser, 1994; Alvaro i Garrido, 2006; Larrañaga, Valencia i Ortiz, 2012), es pot concloure que hi ha desigualtats de gènere importants en relació amb la vulnerabilitat a l'atur i en relació amb les possibilitats de sortir de l'atur.

- **Ètnia.** Es tracta d'un concepte multidimensional –origen o ascendència, identitat, llengua, religió, etc.– que s'ha convertit en un motiu important de conflictes econòmics, polítics i culturals, en societats riques i pobres, arran de la dominació d'un grup ètnic sobre els altres. Això pot originar una sèrie de discriminacions en diferents àmbits socials, entre els quals, el mercat del treball.

Així, per exemple, s'assenyala que en diferents societats determinats grups ètnics concentren una taxa d'atur superior a la mitjana, presenten una inserció laboral precària i tenen menys accés als mercats laborals en general i en concret a mercats laborals amb un alt grau de sin-

dicalització, de poder de negociació, de seguretat social i de protecció social (Benach, Muntaner, Solar, Santana i Quinlan, 2010).

- **Migració.** Els treballadors immigrants, la presència dels quals ha augmentat notòriament en les últimes dècades, solen ser treballadors barats contractats en condicions laborals precàries, que participen del mercat informal de treball i que es poden trobar en condicions de més vulnerabilitat a l'atur (Benach, Muntaner, Solar, Santana i Quinlan, 2010).
- **Aspectes de la situació objectiva i subjectiva de l'atur**
 - **Pressió econòmica.** Les persones que tenen una font d'ingrés diferent del treball es veuran menys afectades per l'atur en comparació de les persones per a les quals l'única font d'ingressos és el treball (Peiró i Prieto, 1996).
 - **Responsabilitats familiars.** Per als treballadors que són pares, que tenen persones a càrrec seu o que són proveïdors principals, els efectes negatius de l'atur s'accentuen i s'amplifiquen.
 - **Conseqüències en el treball.** La identificació amb el treball, el sentit que adquireix el treball per a les persones, més expressiu o més instrumental, també pot marcar diferències en l'impacte de l'atur. Sobre aquest tema s'ha assenyalat que com més gran sigui la identificació amb el treball, i també la valoració expressiva, més s'incrementaran els efectes de l'atur (Alvaro i Garrido, 2006).
- **Recursos personals i sociopolítics d'afrontament**
 - **Suport social.** La presència de xarxes de suport social d'amics i familiars amb què comptin les persones pot esmorteir els efectes negatius de l'atur (Alvaro i Garrido, 2006; Peiró i Prieto, 1996).
 - **Sistemes de protecció social i polítiques públiques.** Els sistemes de protecció social que assumeixen com un deure de l'Estat la protecció dels individus, especialment en circumstàncies d'amenaça de les seves condicions mínimes de subsistència com l'atur, són mitgadors importants dels efectes negatius en la salut del treballador i en el benestar de les seves famílies (Cooper, McCausland i Theodossiou, 2008). Dit d'una altra manera, resulta molt diferent l'experiència d'un treballador desocupat en un estat que ofereix una assegurança d'atur que li cobreix durant el temps necessari les necessitats bàsiques respecte a un individu en atur en un estat sense aquestes proteccions socials, o en una condició legal (per exemple, migrants il·legals) que no li permet accedir a aquests beneficis potencials.

2.1. L'evolució històrica dels estudis sobre els efectes psicosocials de l'atur

Els estudis sobre els efectes psicosocials de l'atur han adquirit una rellevància especial precisament en els períodes de crisi econòmica, quan l'augment de l'atur els converteix en un dels principals problemes socials. Així, s'adverteix un nombre important d'estudis durant les grans crisis econòmiques dels anys trenta i del començament dels anys setanta del segle passat. Amb diferències importants en relació amb els marcs conceptuals i les metodologies adoptades, els estudis desenvolupats en tots dos moments s'han caracteritzat per un interès prioritari en els efectes de l'atur sobre el benestar, la salut mental i la deterioració psicològica de les persones desocupades (Alvaro i Garrido, 1996). A continuació veurem les característiques principals de la producció acadèmica en els dos moments esmentats –els anys trenta i els anys setanta, d'ara endavant– que constitueixen les dues grans fites en el desenvolupament històric de la recerca sobre els efectes psicosocials de l'atur.

2.1.1. Primera etapa: la crisi dels anys trenta

La crisi mundial dels anys trenta va produir un augment de l'atur a nivells que van generar una gran preocupació pública per les seves conseqüències psicològiques i socials. En aquest context van sorgir els primers estudis sobre les conseqüències psicosocials de l'atur. Destaquen sobre aquest tema el conegut estudi de Jahoda, Lazarsfeld i Zeisel del 1933 (2002) sobre els treballadors aturats del poble de Marienthal, i també la coneguda revisió de més de cent estudis duta a terme per Eisenberg i Lazarsfeld (1938). Un dels focus prioritaris d'interès en aquesta època va ser mostrar la deterioració de la salut mental que provocava l'atur en les persones, des d'una comprensió de la salut mental en un sentit negatiu, és a dir, com a mera absència de malalties. D'acord amb això, els estudis realitzats es van enfocar a analitzar l'associació entre l'atur i possibles alteracions de la personalitat o malalties mentals.

Per exemple, l'anàlisi d'Eisenberg i Lazarsfeld (1938), en què es revisen cent dotze estudis realitzats a Europa i als Estats Units, conclou que l'atur fa més inestable emocionalment les persones i genera sentiments d'inferioritat, de desmoralització, de pessimisme i de depressió, els quals apareixen vistos com a expressions d'alteracions de la personalitat i trastorns psicològics (Alvaro i Garrido, 1996).

A més de la relació entre l'atur i la deterioració de la salut mental, molts estudis d'aquesta època van mostrar també les conseqüències de l'atur en altres dimensions psicosocials, com l'aïllament social, la disminució de relacions interpersonals, l'increment de la tensió familiar, la desestructuració temporal, l'apatia i el desinterès per la política (Alvaro i Garrido, 1996; Jahoda, Lazarsfeld i Zeisel, 2002).

En termes metodològics, la major part dels estudis van adoptar un disseny transversal i van utilitzar tècniques de recerca qualitatives basades en estudis de cas i històries de vida, que es van combinar amb tècniques d'avaluació de caràcter predominantment clínic orientades a esbrinar la salut mental dels

aturats (Alvaro i Garrido, 2006; Garrido, 1996). Les recerques es van realitzar predominantment amb mostres no representatives de desocupats adults homes, amb una presència inferior de joves i gairebé nul·la de dones.

Aquesta primera etapa d'interès en l'estudi dels efectes psicosocials de l'atur va anar disminuint als anys quaranta i cinquanta del segle passat, en la mesura en què es va anar consolidant la recuperació econòmica dels països europeus, i es va assolir, per als anys seixanta, un alt nivell d'ocupació i de prosperitat econòmica, en el marc dels anomenats *trenta anys gloriosos* de la postguerra europea (1945-1975). En aquesta etapa, marcada per unes taxes d'atur més baixes, els estudis psicològics respecte al treball es van desplaçar i es van centrar en temes com la inadaptació laboral, la satisfacció laboral o la motivació per a treballar (Alvaro i Garrido, 2006).

2.1.2. Segona etapa: des de les crisis del capitalisme fordista dels anys setanta fins avui

En el context de la crisi econòmica del començament dels anys setanta, quan l'atur torna a esdevenir un dels problemes més grans que havien d'afrontar els països industrialitzats, els estudis psicosocials sobre aquesta problemàtica tornen a adquirir rellevància.

En aquest període, si bé el tema principal d'interès continua essent la deterioració psicològica de les persones desocupades en comparació de les ocupades, conceptualment s'adverteix una diferència, ja que la salut mental és entesa com la presència de benestar psicològic, i en aquesta mesura els estudis busquen determinar l'associació entre *atur* i *disminució de sentiments positius* (i no necessàriament entre *atur* i *trastorns psicològics*) (Alvaro i Garrido, 2006; Garrido, 1996).

En termes metodològics s'adverteix un clar predomini de les tècniques quantitatives, basades en l'aplicació de qüestionaris a mostres més àmplies i més heterogènies de persones (homes i dones, adults i joves). Les tècniques d'avaluació utilitzades són sobretot de caràcter epidemiològic –destaca l'ús del *General health questionnaire* de Goldberg (i no clíniques com en el primer període) (Alvaro i Fraser, 1994). Juntament amb això, en aquesta etapa han esdevingut cada vegada més freqüents els estudis longitudinals que segueixen un grup de subjectes al llarg del temps i el seu trajecte en el mercat laboral, i permeten esclarir les relacions entre l'atur i la deterioració de variables psicosocials; això darrer apareix més com a conseqüència que com a causa de l'atur.

En aquest segon moment es comencen a dur a terme estudis sobre els efectes psicològics de l'atur a l'Estat espanyol (Alvaro i Fraser, 1994), camp en què hi havia un predomini clar dels estudis realitzats a Anglaterra. Alvaro i Garrido (2006) assenyalen les següents conclusions importants dels estudis d'aquesta segona onada o etapa de recerca psicosocial sobre l'atur:

- Les diferències en la salut mental entre les persones ocupades i les persones desocupades s'han d'entendre més com una conseqüència i no com un antecedent de la seva situació laboral.
- L'atur es relaciona amb una deterioració de la salut mental.
- Tenir una feina no és condició suficient per a assolir un nivell elevat de salut mental, ja que cal tenir en compte les condicions en què es duu a terme aquesta feina per a determinar els efectes positius que pot tenir en les persones.

Els estudis més recents sobre l'atur han revelat també, com ja s'ha indicat en l'apartat anterior, la necessitat d'atendre la creixent heterogeneïtat de les persones en situació d'atur, considerant un seguit de variables que puguin explicar les maneres diverses i desiguals d'experimentar l'atur.

En aquesta breu descripció de la trajectòria dels estudis sobre l'atur a Europa, des dels anys trenta fins avui –amb dues fites centrals com són els anys trenta i setanta del segle passat–, caldria considerar també l'efecte de la crisi financera dels anys 2007 i 2008 en la producció recent d'estudis sobre l'atur. La deterioració en la qualitat de vida i els alts nivells d'atur que aquesta crisi ha generat en diversos països europeus, i especialment a Espanya, han donat lloc a nous estudis importants sobre el fenomen de l'atur que tenen en compte dimensions emergents que caracteritzen el fenomen actualment (gènere, migrants, impacte en la salut física, etc.). Una part dels resultats d'aquesta última generació d'estudis sobre l'atur a Europa s'analitza més endavant.

2.2. Models teòrics per a l'estudi de l'impacte psicosocial de l'atur

La ja esmentada preocupació en les societats modernes per l'atur i l'impacte psicosocial que té ha donat lloc, juntament amb una gran quantitat d'estudis empírics, a la construcció de models teòrics que busquen explicar específicament per quines raons i de quines maneres la situació d'atur afecta les persones. Seguint les revisions realitzades per la bibliografia especialitzada, seleccionem i presentem els quatre models teòrics següents, orientats a comprendre l'impacte psicosocial de l'atur (Alvaro i Garrido, 2006; Blanch, 2003; Garrido, 1996; Ripoll, Rodríguez i Peiró, 1996; Winefield, 1995).

2.2.1. Teories sobre les etapes o fases en la resposta psicològica a l'atur

Com assenyala Fryer (1985), des del començament de la recerca sobre l'atur en els anys trenta del segle passat, diferents autors han plantejat que la reacció psicològica de les persones davant una situació d'atur segueix un conjunt de fases o etapes (Beales i Lambert, 1934; Eisenberg i Lazarsfeld, 1938; Zawadski i Lazarsfeld, 1935). En general, aquests models² plantegen que les persones

⁽²⁾Per exemple, el clàssic treball de Beales i Lambert de l'any 1934 basat en les històries de vida de vint-i-cinc desocupats anglesos.

davant l'atur es desplacen des d'una actitud inicialment més optimista cap a una actitud cada vegada més fatalista i pessimista, en què predominen els sentiments d'inferioritat (Ripoll, Rodríguez i Peiró, 1996). En el seu clàssic i pioner treball, Eisenberg i Lazarsfeld (1938), després d'una revisió de més de cent estudis, distingeixen les següents fases de resposta de les persones davant l'atur.

- En un primer moment, es produeix un xoc que dóna lloc ràpidament a una cerca activa i optimista d'una nova feina.
- En un segon moment, quan els esforços per a trobar una nova feina no resulten, la persona esdevé ansiosa, pessimista i viu un estrès important.
- En un tercer moment, els individus adopten una actitud fatalista, desesperança i resignada davant la situació d'atur.

D'una manera semblant i en la mateixa època, Zawadski i Lazarsfeld (1935) ofereixen, basant-se en l'anàlisi de cinquanta-set autobiografies de desocupats de Varsòvia, un model una mica diferent que distingeix quatre fases o etapes principals (Jahoda, 1987; Ripoll, Rodríguez i Peiró, 1996):

- Una primera etapa de xoc, sentiments de pèrdua, ràbia, indignació i fins i tot sentiments venjatius.
- Una segona etapa marcada pel decaïment, l'apatia i la indiferència.
- Una tercera etapa en què el desocupat s'activa, busca oportunitats i demostra confiança que la situació d'atur s'acabarà aviat.
- Una quarta etapa en què torna a predominar un sentiment negatiu de desesperança, decaïment i fatalisme creixent a mesura que la situació d'atur no es reverteix.

El model teòric, en les diverses variants, sobre fases o etapes en la resposta psicològica a l'atur ha orientat una gran quantitat de recerca, tant en els anys trenta com a partir dels anys setanta del segle passat, i ha rebut un cert grau de suport dels estudis empírics (Garrido, 1996; Kaufman, 1982). No obstant això, també ha estat sotmès a nombroses crítiques, les quals han assenyalat que es tracta d'un model que no explica realment els efectes de l'atur, que no considera les diferències individuals, que té inconsistències internes i que no considera les dimensions socioculturals que intervenen en l'experiència de l'atur (Fryer, 1985; Garrido, 1996; Ripoll, Rodríguez i Peiró, 1996).

2.2.2. Teoria de la privació

La psicòloga social austriacobritànica Marie Jahoda³ (1979, 1987) proposa una teoria que explica l'impacte psicosocial de l'atur en termes d'un procés de privació o mancança (Alvaro i Garrido, 2006; Blanch, 2003).

⁽³⁾Basada en la tesi de Freud que el treball és el pilar del sentit de realitat, i en la distinció entre funcions manifestes i latents de l'atur basada en Merton.

La tesi central del model de Jahoda és que l'ocupació no té solament funcions manifestes o evidents relatives a l'obtenció de recursos econòmics per a la subsistència, sinó que també, en les societats industrialitzades modernes, acompleix un conjunt de funcions latents que són indispensables per a satisfer diverses necessitats psicosocials de les persones. El model proposa cinc funcions latents que l'ocupació té en la vida de les persones. Són les següents:

- Proveeix d'una **estructura temporal** que permet que les persones, a partir de la divisió entre temps de treball i descans, organitzin els mesos, les setmanes, els dies i les hores.
- Proveeix de **relacions socials** extrafamiliars, i atorga als subjectes la possibilitat de relacionar-se amb els altres.
- Permet **rols, estatus** i una base per a la **identitat personal**, que possibilita que la persona es defineixi a si mateixa, i accedeixi a un cert estatus i prestigi en la societat a partir del rol concret que exerceix com a treballador.
- Permet **associar les aspiracions individuals amb metes i propòsits col·lectius**, cosa que afavoreix el sentiment de pertinença a un col·lectiu més gran i transcendent respecte a la simple experiència individual.
- Permet l'**exercici d'una activitat** lliurant a les persones orientacions per a actuar d'una certa manera en l'espai social.

Les persones en situació d'atur es veurien privades d'aquest conjunt de funcions latents que acompleix l'ocupació com a institució social, cosa que explicaria la deterioració psicosocial que experimenten. Així, segons el model, les persones desocupades estarien privades o mancades d'un conjunt de funcions o "categories d'experiència" que ofereix l'ocupació i que són centrals en les societats modernes per a satisfer necessitats psicosocials bàsiques com estructurar i dotar de sentit el nostre temps, construir relacions socials, accedir a un estatus i a una identitat, tenir metes col·lectives i exercir una activitat significativa (Alvaro i Garrido, 2006; Blanch, 2003; Jahoda, 1987).

El model de Jahoda ha estat àmpliament difós i utilitzat per a explicar l'impacte psicosocial de l'atur, i té com a avantatge el fet que permet comprendre l'impacte diferencial de l'atur en individus diferents. Així, per exemple, un desocupat jove que manté un vincle fort amb companys de l'escola o la universitat es veurà menys afectat (o privat) –respecte a la funció o categoria d'experiència de relacions socials– que un aturat d'edat avançada que perd una

feina de molts anys en la qual tenia gairebé tots els seus vincles socials (Blanch, 2003). D'altra banda, però, el model de la privació ha rebut crítiques importants. S'ha assenyalat que té a la base un model d'individu passiu el benestar del qual depèn totalment d'una cosa exterior (l'ocupació com a institució), i que comporta el risc de sobrevalorar l'ocupació atribuint-li una importància unívoca i gairebé exclusiva en el benestar psicosocial de les persones (Garrido, 1996; Fryer, 1986).

2.2.3. La teoria de l'agència

La teoria o el model de l'agència, desenvolupat des dels anys vuitanta del segle passat principalment pel psicòleg David Fryer, parteix de la crítica a la concepció passiva d'individu que identifica en el model de la privació de Jahoda (Fryer, 1986). Per a aquest autor, l'atur no ha de ser considerat com la instància que possibilita o impedeix de manera absoluta el benestar d'un subjecte passiu, sinó com un context particular –nou, desconegut, restrictiu i amenaçador– que dificulta moltes vegades l'exercici de la voluntat de control i autoafirmació, i el desenvolupament dels diferents plans d'acció, que caracteritzen les persones enteses com a agents actius que s'enfronten al seu ambient (Blanch, 2003). Així, com assenyala Garrido (1996), la deterioració psicosocial associada a l'atur és vista, en aquest model, no com el resultat de l'absència o falta de les funcions o categories d'experiència que ofereix l'ocupació, sinó com una conseqüència de les dificultats i problemes que tenen els individus per a interpretar una situació nova com l'atur, i planificar i executar accions en un context al qual estan poc habituats i respecte al qual hi ha un buit de guions o plans predeterminats per a l'acció. Inversament, l'ocupació, més que una instància que garanteix d'una manera plena el benestar psicosocial, és entesa com un context particular que facilita el desenvolupament dels diferents projectes, plans i comportaments autodirigits que es proposen els individus.

El model de l'agència ha estat valorat perquè recupera la dimensió activa de la persona i la capacitat que té d'afrontar de maneres diferents els diversos escenaris, més o menys favorables, amb què es troba (Ripoll, Rodríguez i Peiró, 1996). No obstant això, ha estat criticat perquè té una orientació molt individualista i psicologicista, cosa que comporta el risc de reduir l'anàlisi de l'atur a una simple descripció de la capacitat d'adaptació d'un individu al seu entorn, i invisibilitzar la incidència fonamental dels marcs institucionals i els contextos socioeconòmics en aquest fenomen (Garrido, 1996).

2.2.4. El model vitamínic sobre l'impacte de l'ocupació i la desocupació en la salut mental

El model vitamínic proposat pel psicòleg Peter Warr (1987) en el llibre *Work, unemployment and mental health* busca explicar la influència de l'entorn social en general, i del context i la situació sociolaboral en particular, sobre la salut mental de les persones. Es tracta, en paraules de Blanch (2003), d'un model ecològic que pren com a referència el rol que exerceixen les vitamines en el

benestar i en la salut física dels organismes. Warr planteja que hi ha nou característiques de l'entorn d'un individu que incideixen en la seva salut mental, les quals poden ser enteses com a vitamines:

- Diners.
- Seguretat física.
- Posició social valorada.
- Oportunitats de control de l'entorn.
- Oportunitats per al desenvolupament i la utilització d'habilitats.
- Objectius o finalitats externes.
- Varietat d'alternatives.
- Oportunitat d'establir vincles i relacions amb els altres.
- Claredat ambiental.

Les tres primeres corresponen al tipus vitamínic C i E en el model de Warr i les altres sis corresponen al tipus vitamínic A i D.

Warr planteja que, igual que amb les vitamines, l'absència o dèficit d'aquestes característiques en l'entorn d'un individu tindrà un impacte negatiu en el seu benestar i salut mental. D'aquesta manera, l'impacte psicosocial negatiu de l'atur s'explicaria, en termes generals, perquè en aquesta situació les persones tenen més possibilitats de trobar-se en un entorn de manca respecte a aquestes nou vitamines. Així mateix, Warr assenyala que una persona, igual que amb les vitamines, pot estar exposada, tant a una manca com a una sobreabundància de les nou característiques esmentades. Si es produeix una sobreabundància de les tres característiques de l'entorn que corresponen al tipus vitamínic C i E, no es presenten conseqüències negatives per a la persona. Per contra, igual que amb certes vitamines, si es produeix una sobreabundància de les altres sis característiques que pertanyen al tipus vitamínic A i D, es produeixen conseqüències negatives per al benestar i la salut mental de la persona. En resum, el model de Warr proposa que l'impacte psicosocial negatiu de l'atur s'explica perquè habitualment, en aquesta situació, les persones experimenten una disminució, un dèficit o una absència de les nou característiques o "vitamines" de l'entorn ja esmentades. Inversament, la situació d'ocupació –parlant en termes generals– tendeix a proveir els individus, en la magnitud adequada, d'aquestes nou vitamines necessàries per al benestar psicosocial.

El model vitamínic de Warr ha estat àmpliament valorat pel caràcter integrador i multidimensional que té, i perquè, alhora que permet explicar com a tendències generals que són l'impacte negatiu de l'atur i positiu de l'ocupació en les societats modernes, també permet explicar les importants variacions interindividuals entre els desocupats i els ocupats (Blanch, 2003; Garrido, 1996). Al seu torn, es tracta d'un model que evita el risc de mistificar el valor de l'ocupació com a garant unívoc i exclusiu del benestar. Així, per exemple, un jove desocupat que rep les "vitamines" assenyalades d'una organització comunitària o d'un grup cultural o polític no presentarà necessàriament una deteri-

oració del seu benestar, i fins i tot pot tenir millors indicadors de salut mental que un treballador inserit en una ocupació que no ofereix o ofereix de manera excessiva les vitamines assenyalades.

2.3. Una aproximació als estudis actuals sobre les conseqüències psicosocials de l'atur

En aquest apartat presentem les principals troballes d'una selecció d'estudis empírics sobre els efectes psicosocials de l'atur realitzats principalment durant l'última dècada. Més que oferir una revisió exhaustiva de la gran diversitat de temàtiques que s'estan investigant actualment en relació amb aquest aspecte, l'apartat vol oferir al lector una certa panoràmica de la recerca més recent, en alguns casos marcada pel context de la crisi econòmica del 2008. Organitzem aquesta presentació en quatre grans eixos relatius a àmbits d'impacte psicosocial de l'atur: efectes en la salut física i mental; efectes en el nivell de benestar; efectes en l'àmbit familiar i efectes diferenciats d'acord amb l'edat i el gènere de la persona desocupada.

Nota

Si bé la salut física pot ser considerada un domini que escapa a l'àmbit psicosocial, ens ha semblat important deixar constància del desenvolupament d'estudis en aquesta línia, considerant, al seu torn, que les dolències físiques comporten en general un correlat subjectiu important.

2.3.1. Efectes de l'atur en la salut física i mental

a) Efectes de l'atur en la salut física

Tot i que històricament la major part de les recerques s'han centrat en els efectes en la salut psicològica de l'atur en relació amb l'individu que està directament afectat, nombrosos estudis apunten recentment a esbrinar la relació que hi ha entre la salut física i l'atur (Wanberg, 2012).

Les recerques realitzades sembla que suggereixen que és molt probable que les causes d'un acomiadament es relacionin amb condicions de salut física prèviament deteriorades. També s'afirma que, per bé que no s'ha provat consistentment que l'atur té un impacte negatiu en la salut física (Wanberg, 2012), tampoc no es pot concloure que l'atur no afecta de cap manera la salut física (Sullivan i Wachter, 2009). S'ha destacat a més la necessitat de tenir en compte altres factors que poden ser decisius a l'hora d'analitzar els efectes de l'atur en la salut física:

- El sistema social de beneficis per a desocupats del país en qüestió.
- La durada de l'atur (Wanberg, 2012).
- El nivell socioeconòmic i el nivell educacional (Cooper, McCausland i Theodossiou, 2008).

Un estudi dut a terme a Àustria per Freidl *et al.* (2007) apunta a la rellevància de la justícia social percebuda, la qual com que és baixa s'associa fortament amb autoreports de salut deficients. Per bé que els autors no estableixen relacions

causals, sí que suggereixen tenir en compte la justícia social percebuda a l'hora d'estudiar els efectes de l'atur en la salut, especialment quan es tracta d'un atur de llarga durada en subjectes desavantatjats socialment.

Un altre factor que destaca un estudi dut a terme recentment a Alemanya (Zenger, Berth, Brähler i Stöbel-Richter, 2013) és el nivell d'autoeficàcia, entesa com la creença personal en la pròpia habilitat per a sortir-se'n i resoldre demandes i desafiaments potencials. Un nivell baix d'autoeficàcia s'associa amb un nivell més alt de dolències físiques i experiències d'atur de més durada. Un nivell elevat d'autoeficàcia operaria, d'acord amb els resultats d'aquesta recerca, com un factor protector en relació amb dolències de salut física en els desocupats.

Sense que es puguin establir relacions causals que permetin afirmar que l'experiència de l'atur comporta necessàriament una deterioració en la salut física del desocupat o desocupada, els estudis revisats assenyalen clarament que cal explorar aquesta relació, i que cal incorporar altres variables per a efectuar-ne l'anàlisi.

b) Efectes de l'atur en la salut psicològica

Els efectes nocius de l'atur en la salut psicològica han estat corroborats per nombrosos estudis realitzats en contextos variats en els últims anys. Tot i que molts d'aquests estudis no permeten realitzar afirmacions causals, els resultats sembla que suggereixen que l'atur comporta més riscos de problemes en la salut psicològica, la qual cosa és consistent, com hem vist, amb les recerques sobre aquest tema realitzades els anys trenta i els anys setanta (Alvaro i Fraser, 1994; Wanberg, 2012; Garcy i Vågerö, 2013).

L'efecte agreujant en la deterioració de la salut psicològica de l'atur de llarga durada és emfatitzat per molts autors (Alvaro i Fraser, 1994; Ericsson, Agerbo, Mortensen i Westergarrd, 2010; Garcy i Vågerö, 2013). Sobre aquest tema, l'estudi d'Eriksson *et al.* (2010) afirma que després de viure experiències d'atur de mitjana o llarga durada la probabilitat d'un individu de ser admès per primera vegada en una institució psiquiàtrica augmenta.

La revisió de Paul i Moser (2009, a Wanberg, 2012) de 237 estudis transversals que van implicar un total de 458.820 participants, en què es comparava la salut psicològica d'individus desocupats amb la d'un grup d'ocupats, arriba a la conclusió que els subjectes desocupats mostraven un nivell significativament més baix de salut psicològica. Les diferències de salut mental entre subjectes ocupats i desocupats eren més grans en estudis amb homes obrers que feia un llarg període de temps que estaven sense feina i que pertanyien a països amb sistemes de protecció davant l'atur més febles.

D'acord amb això anterior, la revisió d'Alvaro i Fraser (1994) d'estudis realitzats sobre els efectes psicològics de l'atur a l'Estat espanyol, mostra que és més probable que els desocupats tinguin desordres psiquiàtrics menors i un nivell

més baix de salut mental. Les persones desocupades mostren més símptomes depressius, descontentament general i baixa autoestima. Aquests resultats corroboren nombrosos estudis que van utilitzar mesures psicològiques semblants a Anglaterra (Miles, 1983a, b; Stokes i Cochrane, 1984; Warr i Jackson, 1983 a Alvaro i Fraser, 1994).

Com s'ha assenyalat anteriorment, una variable psicosocial que ha estat referida com a factor que esmorteix l'impacte de l'atur en la salut mental és el suport social (Alvaro i Fraser, 1994; Slebarska, Moser i Gunnesch, 2009). Reconeixent que l'atur és un factor estressant important, s'ha emfatitzat el rol positiu que acomplirien les xarxes de suport social en aquestes situacions (Slebarska, Moser i Gunnesch, 2009), ja que permetrien manejar millor problemes associats a l'experiència de l'atur, cosa que esdevindria a més un suport a l'hora de buscar feina. En aquesta mateixa línia, altres estudis han apuntat al fet que el suport social rebut principalment per part de la família disminueix símptomes depressius en els desocupats (Alvaro i Fraser, 1994). Slebarska, Moser i Gunnesch (2009) destaquen certes complexitats en relació amb l'estudi del suport social i l'atur, i apunten al fet que en alguns casos l'oferiment de suport social pot ser mal rebut pels subjectes, que veurien danyada la seva autoestima davant oferiments d'ajuda que no consideren adequats.

D'acord amb el que s'ha assenyalat abans, en relació amb la importància de considerar factors que marquen diferències en l'experiència de l'atur, McKee-Ryan *et al.* (2005, a Wanberg, 2012) indica que l'atur tot sol no opera com un factor aïllat ni suficient a l'hora d'estudiar els efectes psicològics que té. A partir de l'anàlisi dels resultats de recerques realitzades des de l'any 2002 que busquen predir estats de salut mental durant experiències d'atur, els autors identifiquen cinc categories que han estat considerades a l'hora d'investigar la relació entre *salut psicològica* i *atur*, i que incideixen en aquesta associació: la centralitat del treball per a l'individu; els recursos d'afrontament (inclouen aspectes de la personalitat, suport social, recursos financers i l'habilitat d'estructurar el temps disponible durant l'atur); la manera com interpreta l'individu la pèrdua d'ocupació; les estratègies cognitives i conductuals d'afrontament de l'individu per a manejar les demandes associades a l'atur, i aspectes demogràfics com l'edat, el gènere i la classe social.

Una altra relació que ha captat bastant d'interès per part de diversos autors és la que es pot establir entre *atur* i *suïcidi*. L'any 2000, Platt i Hawton (a Wanberg, 2012) van revisar 165 estudis empírics realitzats entre el 1984 i el 1999 sobre la relació entre l'atur i el suïcidi. Wanberg (2012) destaca que les recerques sobre suïcidi i atur han estat difícils de resumir, atès que els resultats han estat inconsistents; no obstant això, Platt i Hawton van concloure que es pot afirmar que l'atur s'associa amb un risc més alt de suïcidi i conductes autolesives. Un estudi longitudinal recent dut a terme amb 3,4 milions d'homes i dones provinents de Suècia (Garcy i Vågerö, 2013) suggereix que caldria estendre intervencions de prevenció de suïcidi a les persones que han experimentat atur

de llarga durada en contextos de crisi econòmica profunda, considerant que en aquests casos és especialment rellevant estar atents a possibles canvis en els estats de salut mental de subjectes desocupats.

D'acord amb els estudis empírics revisats es pot afirmar que l'atur pot afectar tant la salut mental com física dels que l'experimenten, i fins i tot s'observen més riscos de suïcidi en subjectes que han patit atur de llarga durada. Malgrat això, no es pot establir una relació causal, unidireccional ni aïllada entre l'atur i els diversos efectes que té en el benestar i en la salut psicològica. Aquesta impossibilitat apunta al fet que l'estudi dels efectes de l'atur s'ha de dur a terme sempre en relació amb altres variables, de les quals algunes de les més rellevants ja s'han esmentat.

2.3.2. Atur i benestar

Diverses recerques empíriques s'han preocupat no solament dels efectes de l'atur en termes d'indicadors de salut psicològica, sinó també dels nivells de benestar general referits per persones desocupades, relacionats amb sentiments de satisfacció amb la vida i nivells de felicitat reportats (Lucas, Clark, Georgellis i Diener, 2004; Ström, 2003, Wanberg, 2012).

Lucas, Clark, Georgellis i Diener (2004) van dur a terme una recerca empírica longitudinal a partir de l'examen de reaccions i nivells d'adaptació a l'atur durant un període de quinze anys de més de 24.000 individus que vivien a Alemanya. Els autors s'interessaven a estudiar si les persones, després de passar per experiències d'atur, tornaven al nivell de benestar previ a la situació d'atur, com suggerien certes teories de l'adaptació. Van concloure que certs esdeveniments de la vida poden tenir una influència profunda en els nivells de benestar subjectius. Així, experiències contínues d'atur afectaven de manera permanent els nivells de satisfacció subjectius reportats per molts individus, i fins i tot mantenien un nivell de benestar baix a l'hora de reinserir-se laboralment.

La durada de l'atur s'emfatitza novament com un factor que cal tenir en compte a l'hora d'investigar estats de benestar psicològics; així, períodes llargs d'atur es relacionen amb deterioracions significatives en el benestar (Alvaro i Fraser, 1994).

2.3.3. Efectes de l'atur en la vida familiar

Ström (2003) va dur a terme una àmplia revisió de recerques centrades a estudiar les conseqüències de l'atur en les famílies, especialment en els cònjuges i els fills de subjectes desocupats. Aquests estudis revisats per Ström destaquen perquè busquen superar la tendència habitual de centrar-se en les conseqüències individuals de l'atur, cosa que invisibilitza el fet que l'atur afecta més persones que les que estan en situació d'atur.

Malgrat resultats divergents, es pot afirmar que els individus desocupats i les seves famílies s'exposen a molts esdeveniments i circumstàncies adversos. Efectes en l'estabilitat matrimonial i probabilitat de divorci o separació, canvis en la divisió del treball domèstic, efectes en el benestar del cònjuge i efectes en el benestar dels fills. En relació amb la probabilitat de divorci, Ström (2003) afirma que l'atur augmentaria aquesta probabilitat i afectaria el benestar de la parella o cònjuge de la persona desocupada.

Altres autors apunten a l'estreta relació que hi hauria entre l'atur parental i problemes socials dels fills, com ara abandó escolar, comportaments autodestractius i baix rendiment escolar (Christoffersen, 1996, citat a Ström, 2002). I que aquesta relació es pot veure afectada pel nivell socioeconòmic familiar i les habilitats parentals (Ström, 2003). Així, en famílies de nivell socioeconòmic baix els efectes de l'atur sobre els fills poden ser més nocius; concretament, els efectes nocius en la salut física de fills de desocupats sembla que s'associa més a factors relatius a la pobresa, com una mala alimentació i un pes baix dels fills en néixer.

2.3.4. Gènere, edat i atur

Diversos estudis sostenen la importància de considerar un seguit d'aspectes demogràfics –entre altres factors– a l'hora d'estudiar la relació entre l'atur i els efectes psicosocials que té (Wanberg, 2012). En estudis recents s'han destacat especialment efectes diferenciats de l'atur d'acord amb l'edat i el gènere (Alvaro i Fraser, 1994; Gallardo, 2011; Larrañaga, Valencia i Ortiz, 2012).

Es destaca d'una banda que la incidència de l'atur sol ser més important en els joves i les dones (Gallardo, 2011). Per exemple, a l'Estat espanyol, Alvaro i Fraser (1994) assenyalaven en un clàssic article que un 40% de la població desocupada tenia menys de vint-i-cinc anys, i que les dones de totes les edats constitueixen un grup de risc més gran. D'altra banda, la deterioració psicològica causada per l'atur sembla que és més gran en subjectes adults, i l'associació entre l'edat i els efectes negatius de l'atur és curvilínia (Warr, 1987 a Alvaro i Fraser, 1994).

Respecte del gènere, tradicionalment la major quantitat d'estudis sobre l'atur s'han centrat en els efectes de l'atur en homes (Alvaro i Fraser, 1994), ignorant l'experiència de dones aturades i fomentant la creença que l'atur les afectaria menys a elles que als homes, ja que la identitat femenina s'associaria més a l'àmbit domèstic i privat (Alvaro i Fraser, 1994; Larrañaga, Valencia i Ortiz, 2012). La recerca realitzada per Larrañaga, Valencia i Ortiz (2012) analitza les representacions socials de l'atur femení i masculí, i evidencia la vigència d'assignacions tradicionals dels rols de gènere. Torns (1998/2000 a Larrañaga, Valencia i Ortiz, 2012) afirma que la percepció social dominant de les dones es refereix a aquestes com a futures mares i esposes, allunyades del món laboral tradicional que continua essent masculí. Cal dir que l'estudi assenyala que aquestes representacions tradicionals són compartides pels homes i les

done, a partir del que Bourdieu anomena “la integració de les relacions de dominació pels grups dominats” (1998, a Larrañaga, Valencia i Ortiz, 2012). No obstant això, cap estudi no ha demostrat de manera consistent que l’atur de les dones sigui menys nociu que el dels homes (Wanberg, 2012, Larrañaga, Valencia i Ortiz, 2012) i més aviat el que han mostrat els estudis que consulten directament les dones és que els efectes de l’atur són igualment negatius per a elles que per als homes.

D’aquesta revisió de resultats d’algunes recerques empíriques recents sobre efectes psicosocials de l’atur, és possible advertir una continuïtat respecte dels estudis desenvolupats en dècades anteriors; es confirmen els efectes negatius que pot tenir l’atur en la salut física i psicològica de la persona desocupada, en el seu benestar i en el dels seus familiars més propers. Juntament amb això, els estudis destaquen la necessitat de considerar una varietat de factors en el moment d’estudiar els efectes psicosocials de l’atur, que explicarien els efectes diferents i desiguals que pot tenir l’atur en les persones.

Al llarg d’aquest capítol hem buscat oferir al lector una panoràmica introductòria de l’objecte, del desenvolupament històric, dels models teòrics i de les troballes empíriques recents relatives a l’estudi dels impactes psicosocials de l’atur. Esperem que els elements presentats proporcionin eines per a comprendre més bé un fenomen multidimensional (econòmic, polític, psicosocial, etc.) i de tanta actualitat com és l’atur, com també per a desenvolupar pràctiques interventives i polítiques orientades a prevenir i atenuar, fins allà on es pugui, els efectes psicosocials negatius de l’atur.

Resum

Al llarg d'aquest mòdul s'han anat presentant diferents continguts que poden ser útils com a eines d'anàlisi del fenomen de l'atur. L'atur que es produeix en les societats capitalistes contemporànies no es pot analitzar tal com s'ha fet tradicionalment, ja que es tracta d'un fenomen cada vegada més complex i multidimensional que requereix ser estudiat des d'aspectes que es complementen entre si. Els aspectes següents són bàsics per a entendre les causes i les conseqüències de l'atur contemporani:

- Aspectes econòmics (estructures dels mercats laborals, polítiques microeconòmiques i macroeconòmiques, relacions laborals o salarials, etc.).
- Aspectes polítics (desenvolupament de l'estat del benestar, polítiques d'ocupació, règims de protecció social, etc.).
- Aspectes psicosocials (sentit i valor social del treball, vida familiar i comunitària, experiències de l'atur, itineraris i trajectòries biogràfiques).

Normalment en l'estudi de l'atur ha prevalgut més el vessant econòmic i sociopolític i menys el social i el psicològic, en què ens hem centrat al llarg d'aquest mòdul. Des d'aquestes perspectives, i amb l'objectiu d'aprofundir en la comprensió de l'atur, apareixen com a qüestions centrals sobre les quals és important reflexionar les següents:

- Quines són les fonts o causes de l'atur?
- Com es visibilitza en l'àmbit social?
- Quines manifestacions quotidianes i quin impacte psicosocial té?
- Quins col·lectius en són els més afectats?
- Quin tipus de respostes socials desenvolupen els subjectes per superar situacions d'atur?
- Quins instruments utilitzen la societat i els estats per a pal·liar-ne els efectes?

En els apartats d'aquest mòdul es poden trobar no tant les respostes a aquests interrogants sinó, més aviat, les pautes i els elements d'anàlisi que ens ajudaran en la reflexió entorn de l'atur.

En el primer apartat ens hem centrat en el treball de mesurament de l'atur i a conèixer els indicadors d'atur més utilitzats, que són la taxa d'atur, l'atur registrat, la taxa d'atur de llarga durada i el nombre de persones desocupades, entre d'altres. Per a interpretar correctament les dades d'atur és important conèixer les fonts que les produeixen, com ho fan (a partir de quins instruments de quantificació) i el significat exacte del que mesuren. D'aquesta manera podrem determinar l'abast i també les limitacions en la interpretació de les dades d'atur, i sobretot, comprovar que es tracta d'una categoria socialment construïda.

L'atur és un indicador econòmic i també un indicador social; per això a l'hora d'analitzar-lo interessa quantificar-lo i conèixer-ne l'evolució, però també és important conèixer les persones o els grups que afecta més, perquè això ens indicarà quines persones són més vulnerables a patir una situació d'atur i quines haurien de ser objecte prioritari en el disseny de les polítiques sociolaborals.

Per a tancar aquest breu recorregut pel mesurament de l'atur cal tenir en compte dues últimes reflexions; en primer lloc, l'esmentada diversitat de col·lectius als quals afecta l'atur, i en segon lloc, les connexions de l'atur amb l'exclusió social, la precarietat de l'ocupació i els mateixos canvis en la centralitat del treball com a integrador social.

Si ens aturem en els aspectes psicosocials, en els quals s'ha centrat el segon apartat d'aquest mòdul, la recerca empírica ha posat en evidència els múltiples efectes o impactes psicosocials de la falta d'ocupació. Tot indica que l'experiència de l'atur repercuteix negativament sobre la qualitat de vida de la persona desocupada i del seu entorn familiar i comunitari. No obstant això, la coincidència en els efectes observats en la categoria *persona desocupada* pot emascarar la naturalesa heterogènia i social i històricament construïda de l'atur. Cal tornar a insistir, com hem mantingut en aquest mòdul, que al llarg del temps han anat canviant les causes que provoquen l'atur, les circumstàncies que genera, els col·lectius que afecta i les significacions socials que té, com a experiència sociocultural i subjectiva que és.

Per explicar l'impacte psicosocial de l'atur hem partit de quatre models teòrics: en primer lloc, les teories sobre les etapes o fases en la resposta psicològica a l'atur; en segon lloc, la teoria de la privació; en tercer lloc, la teoria de l'agència, i en quart lloc, el model vitamínic de War.

Per acabar, es presenten quatre grans àmbits d'efectes psicosocials de l'atur en els quals s'està investigant recentment: els efectes en la salut física i mental; en el nivell de benestar; en l'àmbit familiar i en els efectes diferenciats d'acord amb l'edat i el gènere.

Finalment, cal tornar a destacar, a banda del caràcter complex i multidimensional de l'atur, la condició heterogènia i dinàmica del fenomen i de l'experiència de l'atur. Les persones desocupades no formen un grup homoge-

ni amb experiències, valors i actituds semblants. La seva heterogeneïtat radica, entre altres factors, en els diversos orígens socials, les experiències laborals, el grau de qualificació, l'edat, el gènere; en l'estructura de la llar a què pertanyen, en l'estatus familiar, en el nivell d'ingressos i en la disponibilitat o no d'altres recursos. Així mateix, l'atur és un procés dinàmic i no una situació de caràcter estàtic. D'altra banda, la protecció social davant l'atur dependrà del desenvolupament i de la conjuntura econòmica i laboral del país, però també i amb un pes molt important, del model d'estat del benestar i del paper que exerceix en cada societat la solidaritat familiar.

Glossari

atur *m* Segons la Fundació Europea per a la Millora de les Condicions de Vida i de Treball (Eurofund), és la situació de les persones entre quinze i setanta-quatre anys que no tenen una ocupació o feina que aportí un ingrés, però que n'han buscat activament durant les quatre últimes setmanes i esperen tornar a treballar. Segons l'Organització Internacional del Treball (OIT), és la situació de les persones més grans d'una edat especificada que no aporten el seu treball per a produir béns i serveis, malgrat que estan disponibles. Quan es calcula amb relació a un període de referència curt, aquest concepte inclou totes les persones que no tenen ocupació i que durant el període de referència haurien acceptat una feina adequada o engegat una empresa si se'ls hagués presentat l'oportunitat, i que en el passat recent han buscat activament maneres de trobar feina o engegat una empresa.

sin. compl. **desocupació**

desocupació *f* Vegeu **atur**.

exclusió social *f* Procés social de separació d'un individu o grup respecte a les possibilitats laborals, econòmiques, polítiques i culturals a les quals es té accés en la societat en què viuen.

impacte psicosocial *m* Conseqüències d'un fenomen que impliquen tant aspectes psicològics individuals com dimensions de la vida familiar i de la vida social, a més d'aspectes del context macropolític i econòmic en què es produeixen.

prestació d'atur *f* Prestació contributiva a què tenen dret les persones en situació de desocupació que han cotitzat prèviament a la Seguretat Social.

subsidi d'atur *m* Subsidi de tipus assistencial que reben les persones en una situació especial de necessitat, principalment perquè no disposen d'ingressos econòmics, en què intervenen altres variables com les càrregues familiars, l'edat, situacions personals difícils, etc.

taxa d'atur *f* Percentatge de persones desocupades respecte al total de la població activa.

taxa d'atur de llarga durada *f* Percentatge de persones desocupades que busquen feina des de fa un any o més, respecte al total de la població activa.

Bibliografia

- Alonso, L. E. (2007). *La crisis de la ciudadanía laboral*. Barcelona: Anthropos.
- Alvaro, J. L. (1992). *Desempleo y bienestar psicológico*. Madrid: Siglo XXI.
- Alvaro, J. L. i Fraser, C. (1994). The Psychological impact of unemployment in Spain. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 14 (9),1-19.
- Alvaro, J. L. i Garrido, A. (2006). Trabajo, ocupación y bienestar. A Garrido, A. (Coord.), *Sociopsicología del Trabajo*. Barcelona: Editorial UOC.
- Antón, A. (2011). *Resistencias frente a la crisis: De la huelga general del 29-S al movimiento del 15-M* (1a. ed.). Alzira (Valencia): Germania.
- Benach, J., Muntaner, C., Solar, O., Santana, V., i Quinlan, M. (2010). *Empleo, Trabajo y Desigualdades en salud: una Visión Global*. Icaria Editorial.
- Blanch, J. M. (1996). Psicología social del trabajo. A J. L. Alvaro, A. Garrido i J. R. Torregrosa (Coord.), *Psicología Social Aplicada*. Madrid: McGraw-Hill.
- Blanch, J. M. (2001). Empleo y desempleo, ¿viejos conceptos en nuevos contextos? A E. Agulló i A. Ovejero (Coord.), *Trabajo, individuo y sociedad. Perspectivas psicológicas sobre el futuro del trabajo*. Madrid: Ediciones Pirámide.
- Blanch, J. M. (Coord.). (2003). *Teoría de las relaciones laborales. Desafíos*. Barcelona: Editorial UOC.
- Blanch, J. M (2006). El trabajo como valor en las sociedades humanas. A A. Garrido (Coord.), *Sociopsicología del trabajo*. Barcelona: Editorial UOC.
- Blasco, J. F. (2011). *Protección de las personas en situación de desempleo: Las prestaciones por desempleo de los regímenes general y especiales de la seguridad social: (doctrina, legislación y jurisprudencia)*. Valencia: Tirant lo Blanch.
- Cachón, L., Alfaro, Y., i Cruces, J. (2004). *Colectivos desfavorecidos en el mercado de trabajo y políticas activas de empleo*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, Subdirección General de Información Administrativa y Publicaciones.
- Castel, R. (1997). *La metamorfosis de la cuestión social. Una crónica del salariado*. Buenos Aires: Paidós.
- Castel, R. (2006). *La inseguridad social: ¿Qué es estar protegido?* Buenos Aires: Manantial.
- Clasen, J. i Clegg, D. (2011). *Regulating the risk of unemployment: National adaptations to post-industrial labour markets in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Cooper, D., McCausland, W. D., i Theodossiou, I. (2008). Unemployed, uneducated and sick: The effects of socio-economic status on health duration in the European Union. *Journal of the Royal Statistical Society*, 171 (4), 939-952.
- Demazière, D. (1995). *Le chômage de longue durée*. Paris: PUF.
- Eisenberg, P. i Lazarsfeld, P. F. (1938). The psychological effects of unemployment. *Psychological Bulletin*, 35 (6), 358-390.
- Elster, J. (2003). Desempleo y justicia local. *Revista Internacional De Sociología* (34), 169-185.
- Eriksson, T., Agerbo, E., Mortensen, P., i Westergaard-Nielsen, N. (2010). Unemployment and mental disorders. *International Journal of Mental Health*, 39 (2), 56-73.
- Espluga, J. (2004). *Desempleo juvenil, exclusión social y salud: Investigaciones, experiencias y acciones institucionales en España*. Barcelona: Icaria.
- Fortino, S. (2009). L'apport des trajectoires sociales pour comprendre la précarité en féminin. L'exemple d'une recherche sur l'insertion professionnelle de chômeuses de longue durée. *Papeles Del CEIC* (44), 1-30. Pres de <http://www.identidadcolectiva.es/pdf/44.pdf>
- Freidl, W., Fazekas, C., Raml, R., Pretis, M., i Feistritz, P. (2007). Perceived social justice, long-term unemployment and health. A survey among marginalised groups in Austria. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42, 547-553.

- Fryer, D. (1985). Stages in the psychological response to unemployment: A (dis)integrative review. *Current Psychology*, 4 (3), 257-273. <http://link.springer.com/journal/12144>
- Fryer, D. (1986). Employment deprivation and personal agency during unemployment: A Critical discussion of Jahoda's explanation of the psychological effects of unemployment. *Social Behavior*, 1, 3-23.
- Gallardo, J. C. (2011). Juventud, trabajo, desempleo e identidad: un enfoque psicosocial. *Athenea Digital*, 11 (3), 165-182. Pres de <http://psicologiasocial.uab.es/athenea/index.php/atheneaDigital/article/view/898>
- Garcy, A. i Vågerö, D. (2013). Unemployment and suicide during and after a deep recession: A longitudinal study of 3.4 million Swedish men and women. *American Journal of Public Health*, 103 (6), 1031-1038.
- Garrido, A. (1996). Psicología social del desempleo. A J. L. Alvaro, A. Garrido i J. R. Torregrosa. *Psicología Social Aplicada*. Madrid: McGraw Hill.
- Gisbert, J. i Niño Becerra, S. (2010). *Vivir sin empleo: Trueque, bancos de tiempo, monedas sociales y otras alternativas*. Barcelona: Los Libros del Lince.
- Gorz, A. (1994). Crisis de la sociedad salarial. *Debats*, 50.
- Izquierdo, T. (2008). *El desempleo en los mayores de 45 años*. Jaén: Consejo Económico y Social de la Provincia de Jaén. Pres de <http://biblioteca.uoc.edu/lilibras/9788469155929.htm>; <http://biblioteca.uoc.edu/lilibras/9788469155929a.htm>
- Jahoda, M. (1987). *Empleo y desempleo: un análisis socio-psicológico*. Madrid: Morata.
- Jahoda, M., Lazarsfeld, P., i Zeisel, H. (2002). *Marienthal: The sociology of an unemployed community*. London: Transaction Publishers.
- Karsz, S. (2004). La exclusión: concepto falso, problema verdadero. A S. Karsz (Coord.), *La exclusión: bordeando sus fronteras*. Barcelona: Gedisa.
- Kaufman, H. G. (1982). *Professionals in search of work: coping with the stress of job loss and underemployment*. New York: Aldine-Atherton.
- Larrañaga, M., Valencia, J. F., i Ortiz, G. (2012). Efectos de la asimetría de género en la representación social del desempleo femenino. *Psykhé* 21 (1), 83-98.
- Lucas, R. E., Clark, A. E., Georgellis, Y., i Diener, E. (2004). Unemployment alters the set point for life satisfaction. *Psychological Science*, 15 (1), 8-13.
- Monereo, J. L. (2003). *Las nuevas políticas de protección por desempleo y su reflejo en el sistema jurídico*. Valencia: Tirant lo Blanch.
- Peiró, J. M. i Prieto, F. (1996). *Tratado de psicología del trabajo. Volumen II: Aspectos psicosociales del trabajo*. Madrid: Síntesis.
- Prieto, C. (1999). Crisis del empleo ¿crisis del orden social?. A F. Miguelez i C. Prieto (Ed.), *Las relaciones de empleo en España*. Madrid: Siglo XXI.
- Reiss, M. i Perry, M. (Ed.). (2011). *Unemployment and protest: New perspectives on two centuries of contention*. Oxford: Oxford University Press.
- Ripoll, P., Rodríguez, I., i Peiró, J. M. (1996). Desempleo. A J. M. Peiró i F. Prieto (Ed.), *Tratado de psicología del trabajo. Volumen II: Aspectos psicosociales del trabajo*. Madrid: Síntesis.
- Rubio, F. J. i Ebrary, I. (2009). *Aspectos sociológicos del desempleo/paro y de la precariedad laboral*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid. Pres de <http://ezproxy.unav.es:2048/login?url=https://site.ebrary.com/lib/bibliotecaunav/Doc?id=10418441>; <https://site.ebrary.com/lib/bibliotecaunav/Doc?id=10418441>
- Salais, R., Baverez, N., i Reynaud, B. (1990). *La invención del paro en Francia*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- Sanchis, E. i Consejo Económico y Social (2008). *Trabajo y paro en la sociedad postindustrial*. Madrid: Consejo Económico y Social.

- Santos, A., Montalbá, C., i Moldes, R. (2004). *Paro, exclusión y políticas de empleo: Aspectos sociológicos*. Valencia: Tirant lo Blanch.
- Santos, A. (2004). *Trayectorias sociales del paro de larga duración*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, Servicio de Publicaciones. Pres de <http://www.ucm.es/BUCM/tesis/cps/ucm-t27862.pdf>
- Serrano, A., Fernández, C. J., i Artiaga, A. (2012). Ingenierías de la subjetividad: El caso de la orientación para el empleo. *Reis: Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, (138), 41-62. Pres de <http://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3886545.pdf>
- Serrano, A., Prieto, C., Crespo, E. (Coord.) (2009). *Trabajo, subjetividad y ciudadanía. Paradojas del empleo en una sociedad en transformación*. Madrid: Universidad Complutense.
- Slebarska, K., Moser K., i Gunnesch-Luca, G. (2009). Unemployment, social support, individual resources, and job search behavior. *Journal of Employment Counseling*, 46, 159-170.
- Ström, S. (2003). Unemployment and families: A review of research. *Social Service Review*, 77 (3), 399-430.
- Sullivan, D. i von Wachter, T. (2009). Job displacement and mortality: an analysis using administrative data. *Q. J. Econ.*, 124, 1265-1306.
- Wanberg, C. (2012). The individual experience of unemployment. *The Annual Review of Psychology*, 63, 369-396.
- Warr, P. (1987). *Work, unemployment and mental health*. Oxford: Oxford University Press.
- Winefield, A. H. (1995). Unemployment: Its psychological costs. A. C. L. Cooper i I. T. Robertson (Ed.), *International Review of Industrial and Organizational Psychology 1995*, sèrie núm. 10, 169-212. London: Wiley.
- Zawadski, B. i Lazarsfeld, P. F. (1935). The psychological consequences of unemployment. *Journal of Social Psychology*, 6, 224-251.
- Zenger, M., Berth, H., Brähler, E., i Stöbel-Richter, Y. (2013). Health complaints and unemployment: The role of self-efficacy in a prospective cohort study. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 32 (1), 97-115.